

Εἰκ. 1. Μιθραϊκὴ πομπὴ ἐπὶ ὑφάσματος ἐξ Αἰγύπτου.

ΜΙΘΡΑΪΚΗ ΠΟΜΠΗ

ὑπο ΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ

Ἐν τῷ Μουσείῳ Μπενάκη, ὑπ' ἀριθ. 7001, ἀπόκειται περιελθὼν αὐτῷ ἐξ ἀγορᾶς τεμάχιον κεντήματος διὰ πολυχρῶμων μαλλίνων καὶ μεταξίνων νημάτων ἐπὶ λευκοῦ βαμβακεροῦ ὑφάσματος προερχόμενον ἐκ τάφου τῆς Αἰγύπτου τῶν μ. Χ. χρόνων.

Χρώματα: λευκόν, μελανόν, ἐρυθρόν, ἀνοικτὸν καὶ βαθὺ κυανοῦν, πράσινον, κίτρινον, λευκορρόδινον, σιτόχρουν.

Τὸ σφζόμενον εἶναι τμῆμα παραστάσεως δυστυχῶς ἐλλιποῦς καὶ λίαν ἐφθαρμένης (εἰκ. 1). Ἐκ τῆς ὅλης συνθέσεως σφζονται δύο τεμάχια ($0,38 \times 0,395$ μ. καὶ $0,08 \times 0,09$ μ.) προσκεκολλημένα νῦν ἐπὶ χαρτονίου. Τὸ μεγαλύτερον διαιρεῖται εἰς δύο ὀριζοντίας ζώνας, τὴν ἄνω πλαισιοῦσαν (πλ. $0,095$ μ.), κοσμουμένην ὑπὸ δύο ἐπαλλήλων σειρῶν ἐφαπτομένων κύκλων κεντημένων διὰ λευκοῦ χρώματος ἐπὶ μελανοῦ βάθους καὶ τμῆμα τῆς πλατυτέρας — προφανῶς μεσαίας — ζώνης (πλ. $0,275$ μ.), ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκονίζε-

ται τὸ κύριον θέμα. Ἡ ἐπὶ τοῦ μικροτέρου τεμαχίου κάτω δεξιὰ ἀνδρική μορφή δὲν εὐρίσκεται ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ καινουργοῦς ὑφάσματος οἰκείᾳ θέσει.

Ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου τεμαχίου εἰκονίζονται τρεῖς ἀνδρिकाὶ μορφαὶ βαίνουσαι πρὸς δεξιὰ (*παρένθ. πίν. 1*):

1) Ἡ ἐν τῷ μέσῳ, ἐκ τῆς ὁποίας ἔχουσιν ἀποκοπῇ ἡ κεφαλὴ καὶ τὰ κάτω ἄκρα ἀπὸ τῶν γονάτων περίπου, μεγαλυτέρων διαστάσεων τῶν συνεικονιζομένων, παριστᾷ προφανῶς ἡγεμόνα, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς μεγαλοπρεποῦς στάσεως καὶ τῆς ἐπιβλητικῆς χειρονομίας. Ἔχει τὸν κορμὸν κατ' ἐνώπιον καὶ προτείνει τὰς χεῖρας δεξιὰ κατὰ δύο διαφόρους διευθύνσεις· ἡ ὑψηλότερον εἰκονιζομένη δεξιὰ ἐκτείνεται πλαγίως πρὸ τοῦ στήθους χαλαρῶς σχηματίζουσα ἀμβλείαν γωνίαν, ἡ δὲ ἄκρα χεὶρ ἔχει συνημμένους τοὺς δακτύλους, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀποσπᾶται ὁ ἀντίχειρ (χειρονομία σεβίζοντος;). Ὁ βραχίον τῆς ἀριστερᾶς κατέρχεται παραλλήλως τοῦ κορμοῦ μέχρι τοῦ ἀγκῶνος καὶ κάμπτεται εἰς ὀρθὴν γωνίαν, τῆς δ' ἄκρας χειρὸς ὁ ἀντίχειρ στρέφεται πρὸς τὴν παλάμην καὶ τοὺς ἀνοικτοὺς δακτύλους. Ἡ διάθεσις τῶν δακτύλων εἶναι ὡς νὰ ἐκράτει ἀντικείμενόν τι, ἀλλὰ τοῦτο ὡς ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ ὑφάσματος, δὲν δύναται πλέον νὰ ἐξακριβωθῇ.

Ὁ σχηματισμὸς τοῦ σώματος ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω καὶ ἡ μικρὰ προεξοχὴ τοῦ ἐνδύματος ὀπισθεν ἐμφανίζουσι τὸν ἡγεμόνα καθήμενον πλαγίως, ἵππαστί. Ἰχνη ἵππου δὲν σφύζονται, δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον τὸ παραπλεύρως τῆς κνήμης τρίφυλλον καὶ τὸ φύλλον νὰ εἶναι κοσμήματα τοῦ ἐφιππίου.

Ἡ μορφή φορεῖ σιτοχρώμον βραχὺν χειριδωτὸν χιτῶνα, ἐζωσμένον καὶ κοσμούμενον ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ κατὰ μῆκος τῶν χειρίδων ὑπὸ κυανῶν κύκλων δύο μεγεθῶν περιγραφομένων καὶ συνδεομένων ἀνὰ δύο ὑπὸ ἐρυθρᾶς γραμμῆς. Εἰς τὸν ποδόγυρον, τὸ κάτω ἄκρον τῶν χειρίδων καὶ ὑπὸ τὴν μασχάλην ὀριζοντίως ὑπάρχει μελανὴ παρυφὴ μετὰ σιτοχρώμων κύκλων, πλαισιουμένη ἄνω καὶ κάτω ὑπὸ ἐρυθρᾶς γραμμῆς. Ἡ παρυφὴ τοῦ λαιμοῦ εἶναι ἐρυθρὰ καὶ κοσμεῖται ὑπὸ διπλῆς σειρᾶς σιτοχρώμων κύκλων· ὁμοία πρὸς ταύτην εἶναι καὶ ἡ ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου τοῦ ἡγεμόνος κατερχομένη πλαγίως ἐπὶ τοῦ στήθους. Οἱ ἐπὶ τῶν ὤμων κυκλίσκοι εἶναι ἄσχετοι πρὸς τὸν χιτῶνα, ὡς κατωτέρω. Ἡ ζώνη εἶναι ὁμοία πρὸς τὸν ποδόγυρον· τὸ εἰς τὸ μέσον τῆς ἔμπροσθεν ἐρυθρὸν ὀρθογώνιον—περικλεῖον πράσινον κύκλον—πιθανῶς παριστᾷ μεταλλικὴν πόρπην.

Κάτω δεξιὰ, πρὸ τοῦ γόνατος καὶ κατὰ μῆκος τῆς κνήμης, σφύζεται τμήμα τοῦ ὑπὸ τὸν χιτῶνα ἐνδύματος φέροντος φυλλοειδῆς κόσμημα καὶ ἐπ' αὐτοῦ κύκλους ὁμοίους πρὸς τοὺς τοῦ χιτῶνος, ὑπόλοιπον τῶν διακόσμων πλατειῶν ἀναξυρίδων. Ἀριστερὰ εἰκονίζεται τρίφυλλον καὶ παρ' αὐτὸ δεξιὰ—φθαρέντος τοῦ κεντήματος—σχεδιάσμα φύλλον· ἀμφότερα ὡς ἐκ τοῦ ἑλλιποῦς τοῦ ὑφάσματος εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῇ μετὰ θετικότητος ποῦ ἀνήκον· πιθανῶς, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω, εἶναι λείψανόν τοῦ διακόσμου ἐφιππίου ἢ ἐπανωσκεπίου.

Ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ἱσχίου τοῦ ἡγεμόνος εἶναι ἀνηρτημένη διὰ κυανοῦ τελαμῶνος φαρέτρα ἐρυθρὰ εἰς τὴν κορυφὴν μὲ κυανᾶς γραμμικὰς διακοσμήσεις καὶ πρασίνην κάτω, κοσμουμένη δι' ἐλικοειδοῦς σιτοχρώμου κλαδίσκου περιγραφομένου δι' ἐρυθροῦ. Τὰ ἐπὶ τῶν νώτων αὐτοῦ δύο ἄκρα πτυχουμένου κυανοῦ ὑφάσματος πλαισιουμένου

δι' ἐρυθροῦ, σιτοχρώμου καὶ μελανοῦ εἶναι ὑπόλειμμα τῶν καταπιπτόντων ἄκρων τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς.

2) Ἡ ὀπισθεν τοῦ ἡγεμόνος ὁλόσωμος ἀνδρική μορφή, ἔχουσα τὸ σῶμα ἐστραμμένον ἐλαφρῶς πρὸς δεξιὰ καὶ τὴν κεφαλὴν κατὰ κρόταφον καὶ πρὸς τὰ ἄνω, στηρίζεται ἐπὶ τοῦ πατοῦντος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δεξιῷ ποδὸς τῆς καὶ προβάλλει τὸν καμπτόμενον ἀριστερόν, ἀποκρυπτόμενον ἐν μέρει ὑπὸ τῆς βάσεως τοῦ πρὸ αὐτοῦ εἰκονιζομένου δίσκου. Ἡ μορφή φέρει ἐφαρμοστὸν χειριδωτόν, ἀνοικτοῦ κυανοῦ χρώματος, ἐπενδύτην, ἐξωσμένον καὶ φέροντα ἀπὸ τῆς ὀψύος καὶ κάτω σχισμὴν διαγράφουσαν ἑκατέρωθεν συμμετρικῶς καμπύλην, τῆς ὁποίας τὰ ἄκρα ἀπολήγουσιν εἰς ὄξυ. Τὸ κέντημα εἶναι ἐφθαρμένον ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου, διακρίνεται ὅμως σαφῶς τὸ σχῆμά του ἐκ τοῦ διὰ μελάνης σχεδιάσματος ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος. Ὁ ἐπενδύτης κοσμεῖται ὑπὸ διαχύτων διφύλλων, συνημμένων ἐπὶ μικροῦ κύκλου, κιτρίνων ἀνθέων περιγραφομένων δι' ἐρυθροῦ. Τὰ ἄνθη ὑπεράνω τῆς ζώνης στρέφονται πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτωθεν ταύτης πρὸς τὰ κάτω. Ἡ εἰς τὸ ἀνοιγμα τοῦ λαιμοῦ κυκλικὴ παρυφὴ φέρει ἐφαπτομένους μικροὺς κιτρίνους κύκλους περιγραφομένους δι' ἐρυθροῦ. Παρεμφερὴς εἶναι καὶ ὁ διάκοσμος τῆς ζώνης. Ὑπὸ τὸν ἐπενδύτην φαίνονται αἱ βαθέως κυανοῦ χρώματος περισκελίδες, κατερχόμεναι ὀλίγον κατωτέρω τοῦ γόνατος καὶ τὰ ὑψηλὰ μελανὰ ὑποδήματα.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ λευκοροδίνου, ἄνευ οὐδεμιᾶς φωτοσκιάσεως, προσώπου εἶναι γραμμικὰ καὶ ὁ ἔχων τὴν διεύθυνσιν πρὸς τὰ ἄνω ἐπὶ τοῦ ἐν κατατομῇ προσώπου ὁφθαλμὸς εἰκονίζεται ἄνευ προοπτικῆς βραχύνσεως. Ἡ ρὶς εἶναι γρυπὴ καὶ μεγάλη. Τὸ ὄξυ καὶ πρὸς τὰ ἄνω στρεφόμενον γένειον εἶναι μελανόν, καθὼς καὶ ἡ σχηματιζομένη εἰς ὄγκον ὀπισθεν τοῦ κρανίου βραχεῖα κόμη.

Ἡ μορφή φέρει μελανὸν ἡμισφαιρικὸν σκοῦφον, τοῦ ὁποίου τὴν βάσιν περιβάλλει λευκὴ ταινία προσδενομένη ἐπὶ τοῦ ἀνέχενος, καὶ ἔχουσα τὰ ἄκρα καταπίπτοντα καὶ ἀνεμίζόμενα ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ ἀνδρός.

Ὁ πρὸ τῆς μορφῆς δίσκος στηρίζεται ἐπὶ στύλου μετὰ πρισματικῆς βάσεως, τῆς ὁποίας παρίστανται μετὰ τινος προοπτικῆς αἱ δύο πλευραί. Ἐπὶ μὲν τῆς δεξιᾶς τούτων ἄνω παρατηροῦνται δύο σιτόχρωμα τετραγωνίδια (πλίνθοι;) κάτωθεν δὲ τούτων ἐπὶ πρασίνου βάθους ὀκτάφυλλος ρόδαξ (φύλλα σιτόχρωμα ἐναλλασσόμενα πρὸς ἐρυθρά), ἐπὶ δὲ τῆς ἀριστερᾶς συγγενὲς κόσμημα ἄνευ τῶν τετραγωνιδίων. Ὁ κίων ἄνω μὲν φέρει ἐγκάρσιον ἐπίθημα, κάτω δὲ ζεύγος συμμετρικῶς ἐσχηματισμένων πτερύγων, τῶν ὁποίων τὰ μὲν ἀκραῖα μεγάλα σιτόχρωμα πτερὰ χωρίζονται δι' ἐρυθροῦ περιγράμματος καὶ στρέφονται πρὸς τὰ ἄνω διαγράφοντα καμπύλην, τὰ δὲ πτίλα εἶναι πράσινα καὶ χωρίζονται ἀπὸ τῶν ἀκραίων πτερῶν διὰ σειρᾶς μικρῶν ἐρυθρῶν κύκλων. Ὁ δίσκος κοσμεῖται ὑπὸ δεκαεξαφύλλου ρόδακος. Τὸ μέσον ἐκάστου φύλλου εἶναι ἀνοικτὸν κυανοῦν καὶ περιγράφεται ὑπὸ ροδίνου σιτοχρώμου καὶ μελανοῦ. Ἡ περιφέρεια τοῦ κύκλου, ἀποτελουμένη ἐκ μικρῶν σιτοχρώμων κυκλίσκων ἐνουμένων διὰ γραμμῆς, διακόπτεται ἄνω μὲν κατὰ τὴν κατακόρυφον διάμετρον, δεξιὰ δὲ κατὰ τὴν ὀριζοντίαν, ὑπὸ φυλλοειδῶν κοσμημάτων. Ὁ ρόδαξ εἰκονίζεται διάτρητος καὶ ἐπὶ τῶν σχηματιζομένων κενῶν ἐκ τῶν φύλλων τοῦ ρόδακος καὶ τῆς περιφερείας τοῦ κύκλου διακρίνονται τὸ ἐρυθρὸν ἑδάφος τῆς ὅλης παραστάσεως καὶ ἡ προτεταμένη εἰς τὸ ὕψος περίπου τοῦ ὧμου καὶ

ὀπισθεν τοῦ δίσκου ἀριστερὰ χεὶρ τοῦ ἀνδρός· ἡ δεξιὰ του ἐκτείνεται πρὸ τοῦ δίσκου καὶ ἄπτεται τῆς περιφερείας του κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥς ἂν ἐπρόκειτο νὰ δώσῃ εἰς τὸν δίσκον περιστροφικὴν κίνησιν. Ἡ στάσις τοῦ ἀνδρός καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν κρατεῖ τὸν δίσκον δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν του εἶναι ἀσφαλῶς ἔνδειξις τῆς προσπαθείας του ταύτης. Καὶ ὁμολογουμένως ἡ προσπάθεια αὕτη ἀπεδόθη ἐπιτυχῶς διὰ τῆς ὅλης στάσεως τοῦ ἀνδρός.

3) Ἡ πρὸ τοῦ βασιλέως ἀνδρική μορφή, μικροτέρων διαστάσεων τῶν δύο ἄλλων, σφύζεται μέχρι τῆς ὀσφύος. Βαίνει ἐπίσης πρὸς δεξιὰ, κάμπτει τὴν δεξιὰν αὐτῆς πρὸ τοῦ στήθους, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ἀντικείμενόν τι ἀκαθόριστόν πως ὡς ἐκ τῆς φθορᾶς τοῦ ὑφάσματος· κατὰ πᾶσαν πιθανότητα πρόκειται περὶ τόξου. Φέρει ἐπενδύτην ἐφαρμοστὸν κυανοῦν μετ' ἐρυθρῶν ἐλλειψοειδῶν κοσμημάτων καὶ σιτόχρωμον ἀκόσμητον παρυφὴν εἰς τὸ ἄνοιγμα τοῦ λαιμοῦ καὶ ὁμοίαν εἰς τὸ κάτω ἄκρον τῶν χειρῶν. Ἐκ τῆς ζώνης σφύζεται μία σειρὰ ἐρυθροῦ πλοχμοῦ. Ἡ κόμη τοῦ ἀνδρός, ὁ μύσταξ καὶ τὸ γένειον εἶναι μελανὰ. Ὁ ὀφθαλμὸς παρίσταται ἄνευ προοπτικῆς, βραχύνσεως, κατ' ἐνώπιον, καταλαμβάνει δὲ σχεδὸν τὸ ὅλον πλάτος τοῦ ἐν κατατομῇ εἰκονιζομένου προσώπου. Ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρει ἡμισφαιρικὸν σιτόχρωμον σκούφον τὴν βάσιν καὶ τούτου περιβάλλει ἐπίμηκες ὕφασμα πτυχούμενον περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ δενόμενον ὀπισθεν τοῦ κρανίου, ἐπὶ τοῦ αὐχένος, εἰς κόμβον, ἔχον δὲ τὰ πλατέα ἄκρα του καταπίπτοντα ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ ἀνδρός.

4) Ἡ ἐπὶ τοῦ μικροτέρου τεμαχίου κάτω δεξιὰ ἀνδρική μορφή παρίσταται καθημένη πρὸς δεξιὰ καὶ ἔχουσα τὴν κεφαλὴν κατὰ κρόταφον πρὸς ἀριστερά. Κλίνει αὕτη τὸν κορμὸν πλαγίως πρὸς ἀριστερά, στηρίζουσα δὲ τὴν δεξιὰν αὐτῆς ἐπὶ τινος ἀκαθορίστου ἀντικείμενου, προτείνει τὴν καμπτομένην ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος ἀριστερὰν τῆς ὀριζοντίως. Φέρει χειριδωτὸν χιτῶνα χρώματος σιτοχρώμου κοσμούμενον δι' ὠρειδῶν σχεδίων παρεμφερῶν πρὸς τὰ τοῦ ἐπενδύτου τῆς τρίτης μορφῆς. Καὶ ὁ ἐπενδύτης οὗτος εἰκονίζεται ἀνοικτὸς ἔμπροσθεν ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς μελανῆς ὀριζοντίας γραμμῆς καὶ ἐκ τῶν διαφόρου διευθύνσεως ραφῶν ἐπὶ τῶν δύο ἐμπροσθίων φύλλων τούτου. Ἡ παρυφὴ τοῦ λαιμοῦ καὶ ἡ ζώνη κοσμοῦνται διὰ μικρῶν κύκλων χρώματος κυανοῦ περιγραφομένων ὑπὸ ἐρυθροῦ.

Πᾶσαι αἱ μορφαὶ περιγράφονται διὰ μελανοῦ χρώματος καὶ αἱ λεπτομέρειαι τῶν κοσμημάτων διὰ διαφόρων χρωμάτων. Τὸ σφζόμενον κέντημα εἰς τινὰ σημεῖα τοῦ βάθους καὶ ἔχνη ραφῶν ἐπὶ τοῦ λοιποῦ διαπιστοῦσιν ὅτι τὸ ὕφασμα ἦτο ὀλοκέντητον, ὅτι δὲ τῆς μὲν κάτω πλατείας ζώνης τὸ βάθος ἦτο κεντημένον δι' ἐρυθροῦ χρώματος, τῆς δὲ ἄνω διὰ μελανοῦ, ἀναδεικνύοντος διὰ τῆς ἀντιθέσεως τῶν χρωμάτων καὶ τῆς ἀπλότητος τοῦ σχεδίου τῶν ἐπαλλήλων σιτοχρώμων κύκλων τὴν πολυσύνθετον παράστασιν τῆς μεσαίας ζώνης, διότι ἀναμφιβόλως θὰ ἐπλαιοῦτο αὕτη καὶ κάτω.

Ἡ παράστασις ἔχει σχεδιασθῇ ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος ἐκ προτύπου τεθέντος ὑπὸ τοῦτο διὰ μελάνης, ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς διαχύσεως ταύτης εἰς τινὰ σημεῖα τῶν γραμμῶν, ὅπου ἔχει φθαρῇ τὸ κέντημα, ὡς λ.χ. εἰς τὸ περιγράμμα τῆς ἀπὸ τῆς κεφαλῆς τῆς πρώτης πρὸς ἀριστερὰ μορφῆς ἀνεμιζομένης ταινίας καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ὀσφὺν τμήμα τοῦ ἐπενδύτου.

Ὡς ἐκ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τῆς παραστάσεως καὶ τῆς φθορᾶς τοῦ διασωθέντος τμήματος εἶναι δύσκολος, ἂν μὴ ἀδύνατος, ἡ πλήρης ἀποκατάστασις καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ θέματος, μοναδικοῦ, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, ἐπὶ τῶν γνωστῶν μνημείων.

Ἡ εἰς σειρὰν παράταξις τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, αἱ στάσεις αὐτῶν, ὁ ἐπὶ κίονος δίσκος — ἡλιακὸν σύμβολον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, βλ. κατωτέρω — καὶ τὰ λοιπὰ στοιχεῖα τῆς συνθέσεως δηλοῦσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀναπαραστάσεως θρησκευτικῆς μᾶλλον ἢ εἰς ἀνάμνησιν νίκης πομπῆς¹, ἀναλόγου πρὸς τὰς ἀναφερομένας ὑπὸ τῶν πηγῶν καὶ εἰκονιζόμενας ἐπὶ μνημείων διαφόρων λαῶν ἀναπαραστάσεις ἐορτῶν, τελουμένων συμφώνως πρὸς τὰς δοξασίας, τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἐπικρατοῦντα κατὰ τόπους καὶ χρόνους καθιερωμένα ἔθιμα καὶ ἐνδύματα ἀκόμη².

Πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν παραστάσεως οὐσιωδῶς διαφέρουσι τῶν παρατηρουμένων ἐπὶ τῶν ἐξ Αἰγυπτιακῶν τάφων ὑφασμάτων, οὐδεμίαν ἔχοντων σχέσιν πρὸς τὰ κυριαρχοῦντα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ χριστιανισμοῦ ἐλληνιστικὰ θέματα, τὰ ὁποῖα ἐξακολουθοῦν — ἡλλοιωμένα βεβαίως — καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους· οὐδὲ πρὸς τὰ μεταγενέστερα, ἐν οἷς θέματα τινα καὶ ἡ τεχνοτροπία τῆς Φαραωνικῆς Αἰγύπτου ἐμφανίζονται ἐκ νέου εἰς τὴν τέχνην, συγγενεύουσιν ἄλλ' οὐδὲ καὶ εἰς τὴν μεταχριστιανικὴν Συρίαν, μετὰ τῆς ὁποίας ἡ Αἴγυπτος εὐρίσκετο εἰς στενὰς σχέσεις καὶ μάλιστα ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν παρεμφερῆ στοιχεῖα ἐξηγοῦντα τὴν ὑπὸ ἐξέτασιν παράστασιν.

Αἱ λεπτομέρειαι τῆς συνθέσεως ἐνθυμίζουν εἰκονικὰ μνημεῖα τῶν Σασσανιδῶν, κληρονόμων διὰ τῶν Ἀχαιμενιδῶν καὶ τῶν Ἀρσακιδῶν τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας, πρὸς τοῦτοις ὅμως καὶ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, ἐορτῶν, τύπων καὶ συμβόλων τῆς λατρείας τῶν Ἰρανικῶν λαῶν³ ἐπίσης μὲ ἀρχαιοτάτον πολιτισμόν, ὡς διαπιστοῦται ἐκ τῶν προϊστορικῶν εὐρημάτων.

1 Θριαμβευτικὴν πομπὴν Σασσανίδου βασιλέως διὰ τὰς νίκας του ἐναντίον τοῦ βασιλέως τοῦ Βυζαντίου (προφανῶς τοῦ Χοσρόου ἐναντίον τοῦ Ἡρακλείου) νομίζει τὴν παράστασιν, ἄνευ ἀδείας περιγράφων αὐτήν, ὁ LAMM Cotton in *Mediæval Textiles of the Near East* (1937) σ. 89.

2 Ἰδὲ προχείρως PERROT et CHIRIEZ *Histoire de l'art* τόμ. 1^{ος}, εἰκ. 172, σ. 267 ἐπὶ Φαραωνικοῦ μνημείου, τόμ. 2^{ος}, εἰκ. 313, σ. 648 ἐπὶ Μεσοποταμιακοῦ, L. DELAPORTE *La Mesopotamie* (1923), εἰκ. 41, σ. 277. Πρβ. τὴν Παναθηναϊκὴν πομπὴν ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος, τὴν τοῦ ἁγ. Βιταλίου τῆς Ραβέννης κ.ἄ. Ἀνάλογοι τελοῦνται καὶ σήμερον ὡς εἶναι λ.χ. ἡ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐκφορὰ τοῦ Ἐπιταφίου τὴν Μ. Παρασκευήν, αἱ λιτανεῖαι διὰ τὴν ξηρασίαν, τὰς ἐπιδημίας κ.ἄ.

3 Τὸ Σασσανιδικὸν Κράτος ἰδρυθὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου μ. Χ. αἰῶνος ἀνέπτυξεν, ὡς γνωστόν, ἀξιόλογον πολιτισμόν ἀνθήσαντα ἐπὶ τέσσαρας περίπου αἰῶνας. Οἱ Σασσανίδαι βασιλεῖς μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς ἀρχῆς ἀναδιοργάνωσαν τὸ ἱερατεῖον καὶ λαβόντες ὡς ἐπικούρους εἰς τὸ ἔργον των τοὺς ἐν τῇ διασπορᾷ θεματοφύ-

λακας τῶν θρησκευτικῶν καὶ ἐθνικῶν παραδόσεων Μάγους-ἱερεῖς ἀνεξωπύρωσαν τὸ ἐθνικὸν φρόνημα τῶν ὑπ' αὐτοὺς λαῶν, συγχωνεύσαντες τὰς παραδόσεις καὶ τὸν πολιτισμὸν τῶν ἀρχαιοτέρων κατοίκων τῆς Μεσοποταμίας (Σουμερίων, Σημιτῶν, Βαβυλωνίων, Ἀσσυρίων κ.ἄ.) μετὰ τῶν Ἰρανικῶν δοξασιῶν καὶ θεσμῶν, CHRISTENSEN *L'Empire des Sassanides* (1907) σ. 78 κέ. Ἡ τέχνη συμφώνως πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας ἀπεσκόπει εἰς τὴν δόξαν τοῦ λατρευομένου θεοῦ καὶ τῶν βασιλέων.

Σπουδαία ἐν τούτοις ἦτο καὶ ἡ συμβολὴ πρὸς ἀνάπτυξιν τοῦ Σασσανιδικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης καὶ ἡ ἐπικοινωνία καὶ αἱ ἐμπορικαὶ συναλλαγαὶ — ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι — μετὰ τῶν γειτονικῶν λαῶν, ὅπως ἡ ἐγκατάστασις — ἐκουσίως (πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῆς τέχνης των) ἢ ἀκουσίως (αἰχμάλωτοι πολέμου) εἰδικευμένων ξένων τεχνιτῶν ἐν τῇ χώρᾳ.

Τὸ Ἰράν ὑπῆρξεν ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ τῆς Ἀπὸ Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Κείμενον μεταξὺ τῶν τριῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν τῆς ἐποχῆς, τοῦ Βυζαντίου, τῆς Κίνας καὶ τῶν Ἰνδιῶν, ὑπῆρξε τὸ κέντρον τῆς

Ἀναμφισβήτητα στοιχεία τῆς μακρᾶς παραδόσεως καὶ τῆς συγγενείας, ἐμφανῆ ἐκ πρώτης ὄψεως, εἶναι ἡ τεχνοτροπία, αἱ κομμώσεις καὶ τὰ ἐνδύματα τῶν εἰκονιζομένων προσώπων, προσέτι δὲ καὶ τὰ συμβολικὰ ἀντικείμενα.

Κομμώσεις καὶ καλύμματα τῆς κεφαλῆς. Ἡ διευθέτησις τῆς κόμης καὶ τοῦ γενείου τῶν εἰκονιζομένων προσώπων εἶναι ἀναμφισβητήτως παρεμφερῆς πρὸς τὴν τῶν ἀκούθων τῶν βασιλέων ἐπὶ Μεσοποταμιακῶν μνημείων¹. Ἀσφαλῶς καὶ οἱ ἐπὶ τῶν ὥμων τοῦ ἡγεμόνος σφρζόμενοι, ἀνεξάρτητοι τῶν παρυφῶν, κυκλίσκοι εἶναι ὑπόλοιπον τῶν κοχλιοειδῶς ἐλισσομένων ἄκρων τῆς σχηματιζούσης εὐμεγέθη ὄγκον πλαισιοῦντα τὸ πρόσωπον μακρᾶς κόμης τοῦ (εἰκ. 2) ἰδιαζούσης κομμώσεως τῶν θεῶν καὶ τῶν βασιλέων τῶν Σασσανιδῶν² καὶ τῶν Ἀχαιμενιδῶν³, τῶν τελευταίων τούτων εἰς μᾶλλον συνεσταλμένον ὄγκον.

Πρὸς Μεσοποταμιακὰ μνημεῖα συνάπτεται καὶ τὸ διπλοῦν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς, ὃ ἡμισφαιρικός σκοῦφος καὶ ἡ περὶ τὴν βάσιν του ἐλισσομένη καὶ καταπίπτουσα εἰς τὰ νῶτα τῶν ἀνδρῶν ταινία⁴. Τὸ κάλυμμα τοῦτο ἔφερον κατὰ διαφορούς τρόπους οἱ Πέρσαι καὶ ἐν γένει οἱ λαοὶ τῆς Ἀσίας, ἀλλ' ἐποίκιλλε κατὰ τὸ σχῆμα, τὰς διαστάσεις καὶ τὸν τρόπον τοῦ φορεῖσθαι κατὰ χώρας καὶ ἐποχὰς συμφώνως πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν καὶ τὸ ὑπόργημα τοῦ φοροῦντος⁵.

Εἰκ. 2. Νόμισμα τοῦ Vahram E' (Συλλογὴ τοῦ συγγραφέως· CHRISTENSEN L'Iran sous les Sassanides σ. 276 εἰκ. 31).

συναντήσεως τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τῆς λατρείας, τῆς τέχνης καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τούτων. Κατὰ τὸν Pelliot ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἰράν ἐξετείνετο πρὸς ἀνατολὰς διὰ μέσου τοῦ Τουρκεστάν μέχρι τῆς Κίνας, CUMONT Les religions orientales (1929) σ. 126, ὅπου καὶ αἱ σχετικαὶ παραπομπαί.

Ὁ Ἰρανικός πολιτισμὸς καὶ ἡ τέχνη ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τοῦ Βυζαντίου, κυρίως ἐπὶ τῆς ὑφαντικῆς καὶ τῆς κεραμικῆς. Αἱ ἐπιδράσεις ἦσαν ἀμοιβαῖαι. Τὸ Ἰράν παρέλαβε στοιχεῖα εἰς τὴν γλυπτικὴν καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, ἀλλὰ τὰ ἀπέδωσε μὲ τὸ ἀνατολικὸν πνεῦμα καὶ τὴν συνήθη πλουσίαν διακόσμησιν· ἰδὲ TALBOT-RICE Byzantine Art (1935) σ. 197 κέ. Διὰ τοῦ Βυζαντίου ἐκ παραδόσεως μετεδόθησαν Σασσανιδικὰ στοιχεῖα καὶ εἰς τὴν νεοελληνικὴν λαϊκὴν τέχνην. Καὶ οἱ καταλύσαντες τὸ Κράτος τῶν Σασσανιδῶν Ἀραβες ἐνεκολλώθησαν καὶ μετέδωκαν τὸν πολιτισμὸν τούτων εἰς πάσας τὰς κατακτηθείσας ὑπ' αὐτῶν χώρας μέχρι τῆς Ἰσπανίας.

1 Ἰδὲ προχείρως PERRROT et CHIRIEZ Histoire de l'art, τόμ. 5^{ος}, ἔγχρ. πίν. XII ἔναντι σ. 818, εἰκ. 484, 485, σ. 822, 823.

2 Πρβ. CHRISTENSEN L'Iran sous les Sassanides (1944) εἰκ. 14, σ. 222 ἡ κόμη τοῦ πρὸς δεξιὰ ἐφίππου Σαπὼρ Α', εἰκ. 17, σ. 226· αὐτόθι εἰκ. 31, σ. 276. HERZFELD Am Tor von Asien (1920) πίν. XXIX ἡ κόμη καὶ τῶν τριῶν προσώπων, τοῦ Μίθρα, τοῦ Ardashir καὶ τοῦ Ὁρμάσδου. πίν. XXXI αἱ εἰκόνες Σαπὼρ Β' καὶ Γ'.

3 HEUZEY Histoire du costume dans l'antiquité

classique. Orient, Paris (1935), εἰκ. 60, σ. 83 εἰκ. 61, σ. 84. Ὁ συρμὸς συναντᾶται ὑπὸ διαφορούς σχηματισμούς καὶ εἰς ἄλλους λαοὺς τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς (Χετταῖους κ.ά.).

Συγγενῆς διευθέτησις τῶν ἄκρων τῆς κόμης, ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Ἀνατολῆς πλαισιώνει καὶ τὸ μέτωπον ἀρχαϊκῶν Ἑλληνικῶν ἀγαλμάτων· ἰδὲ PERRROT et CHIRIEZ Histoire de l'art, τόμ. 8^{ος}, πίν. XI ἔναντι σ. 472, εἰκ. 233 σ. 464, εἰκ. 236 σ. 468, εἰκ. 295 σ. 589· εἰκ. 304, σ. 605· εἰκ. 328, σ. 641. Τοῦ τελευταίου περατοῦνται κοχλιοειδῶς καὶ τὰ κάτω ἄκρα τῶν βοστρυχωτῶν πλοκάμων τῆς μακρᾶς κόμης· Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ Κούρο, τῆς Θήρας Ἀρχ. Ἐφ. 1948 σ. 13 κέ., ὅπου καὶ πλεῖστα παραπομπαί.

4 ΞΕΝΟΦ. Κύρου Παιδ. 8.8,13: «εἶχε δὲ (ὁ Κύρος) καὶ διάδημα περὶ τῇ τιάρᾳ». ΣΤΡΑΒ. 734: «Τοῖς ἡγεμόσι (τῶν Περσῶν) τιᾶραι παραπλήσιαι ταῖς τῶν Μάγων ῥάκος δὲ σινδόνιον τι περὶ τῇ κεφαλῇ». ΑΘΗΝ. 12.536α. «Μίτρα χρυσόπαστος ἐπὶ τὸ νῶτον φέρουσα τὰ τελευταῖα καταβλήματα τῶν ὕφασμάτων».

5 CONTENAU Manuel d'arch. orientale, τόμ. 2^{ος} σ. 938. Ἐκ τοῦ καλύμματος τούτου προέρχεται προφανῶς ἐκ παραδόσεως καὶ τὸ σήμερον ἐν χρήσει εἰς τοὺς Ἀσιάτας φέσι μετὰ ἢ ἄνευ τοῦ ποικιλοτρόπως ἐλισσομένου περὶ τὴν κεφαλὴν διαφορῶν μεγεθῶν ὕφασματος, τοῦ σαρκίου, HEUZEY Histoire du costume. L'Orient σ. 72.

Ἐκ τοῦ Ἰράν παρέλαβον τοῦτο καὶ οἱ Βυζαντινοί, συνήθεις δὲ εἶναι ἐπὶ εἰκονικῶν μνημείων τύποι τῆς φα-

Τὰ σφζόμενα ἄκρα τῆς καταπιπτούσης ταινίας — τοῦ σινδονίου ράκους — ἐπὶ τῆς ράχεως τοῦ βασιλέως εἶναι πλατύτερα¹ τῶν παρατηρουμένων ἐπὶ τῶν εἰκονιζομένων προσώπων. Δυστυχῶς λείπει ἡ κεφαλὴ τοῦ βασιλέως καὶ μετ' αὐτῆς ἡ τιάρα, ἐπειδὴ δέ, ὡς γίνεται ἀντιληπτὸν καὶ ἐκ τῶν νομισμάτων, τὸ σχῆμά της διέφερεν² ἐπὶ τῶν ἐκαστοτε βασιλέων τῆς Περσίας, ἡ διάσωσίς της θὰ ὑπεβοήθει εἰς τὴν μετὰ τινος ἀκριβείας χρονολόγησιν τοῦ κεντήματος. Τὸ περὶ τὸν σκούφον ὕφασμα δὲν φέρει ἡ πρώτη ἐκ δεξιῶν μορφῇ, παριστῶσα προφανῶς ἄνδρα κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως.

Ἐνδύματα. Τὸ σχῆμα τῶν ἐνδυμάτων καὶ ὁ διάκοσμος σχετίζεται ἐπίσης πρὸς Σασσανιδικὰ μνημεῖα. Ἡ ὑπὸ τὸν τελαμῶνα τῆς φαρέτρας ἔντονος προεξοχὴ κάτω ἀριστερὰ εἰς τὸν χιτῶνα τοῦ ἐφίππου βασιλέως δεικνύει ὅτι ὁ ἐφαρμοστὸς ἐπὶ τοῦ κορμοῦ χιτῶν ἐπλατύνετο εἰς τὸν ποδόγυρον διὰ τῆς προσθήκης τριγωνικοῦ τεμαχίου ὑφάσματος, *λόξας*, ἐκατέρωθεν ἐκάστου φύλλου. Τὸ σχῆμα τοῦτο διεσώθη ἐπὶ αὐτουσίων χιτῶνων ἐξ Αἰγύπτου, προελεύσεως δὲ Περσικῆς³.

Οἱ Σασσανιδικοὶ χιτῶνες, ὅταν δὲν φέρουσι τὴν ἀπὸ τῆς ὀσφύος περίπου κάτω διεύρυνσιν, εἶναι σχιστοὶ πλαγίως, ἡ σχισμὴ δὲ εἶναι διακεκοσμημένη (*εἰκ. 3*) τῆς παρυφῆς τοῦ ποδογύρου καμπτομένης πρὸς τὰ ἄνω⁴.

κεωλίδος ἢ φακιολίου· ἰδὲ EBERSOLT *Les arts somptuaires de Byzance* (1923) σ. 126. Α. ΟΡΑΝΔΟΥ Βυζ. Μνημεῖα τῆς Καστορίας Α.Β.Μ.Ε. τόμ. Δ' σ. 144, εἰκ. 102. Α. ΕΥΓΡΟΠΟΥΛΟΥ Παραστάσεις ἐκ τοῦ μύθου τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου ἐπὶ Βυζαντινῶν ἀγγείων ΑΕ τόμ. Ἐκατονταετηρίδος μέρ. 1^{ον} σ. 198 σημ. 5, ἐνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαί. Ἐκ παραδόσεως διὰ τοῦ Βυζαντίου διετηρήθη συγγενὲς διπλοῦν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς καὶ εἰς νεοελληνικὰς τινὰς γυναικείας ἐνδυμασίας (λ. χ. Ἡλείου, Κρήτης κ.ά.).

Τὸ στέφον τὴν κεφαλὴν περὶ τὸ κυλινδρικὸν ἢ ἡμισφαιρικὸν *φάσι* ἐπίμηκες ὕφασμα προσαρμόζεται ἄλλοτε μὲν ἄνευ τῶν καταπιπτόντων ἄκρων ὡς λ. χ. ἐπὶ τοῦ καλύμματος τῆς κεφαλῆς τῆς παλαιᾶς ἐνδυμασίας τῶν Σφακιῶν καὶ ἄλλων περιοχῶν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Ἑλλάδος, ἄλλοτε δὲ μετὰ τούτων καὶ μάλιστα μακρῶν ὡς λ. χ. τῆς Ἀστυπалаίας.

1 Πρβ. συγγενῇ ἀλλὰ πλατυτέραν καὶ μετὰ ὀρίζοντιών γραμμικῶν διακοσμήσεων ταινίαν CHRISTENSEN *L'Iran* εἰκ. 2 σ. 91, εἰκ. 29 σ. 257. HUART *La Perse antique* εἰκ. 18 σ. 119, εἰκ. 21 σ. 151, εἰκ. 25 σ. 158.

Σημειωτέον ὅτι δι' ἀπλῆς ταινίας — τοῦ στροφίου — ὅπως περίπου τῆς πρώτης ἐξ ἀριστερῶν μορφῆς, ἀλλ' ἄνευ τοῦ σκούφου, ἐστέφοντο καὶ εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα οἱ ἐκτελοῦντες ἀνωτέραν τινὰ θρησκευτικὴν λειτουργίαν εἰς τινὰς τελετάς· ἰδὲ Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗ Ἑλευσινιακὴ δαδουχία ἐν ΑΕ τόμ. Ἐκατονταετηρίδος μέρ. 1^{ον} (1937) εἰκ. 4 σ. 230. Προσέτι δὲ καὶ οἱ νικηταὶ Γ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Χριστιανοὶ στεφανηφόροι· ἐν Ἡμερολογίῳ Μεγάλῃς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι (1935) σ. 364 κέ.

2 HUART *La Perse antique* σ. 176. CHRISTENSEN *L'Empire des Sassanides* σ. 89 κέ. καὶ πίν. I ἐνθα αἱ διαφόρων εἰδῶν τιᾶραι τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ *L'Iran sous les Sassanides* σ. 53.

J. DE MORGAN *Evolutions et revolutions numismatiques* ἐν *Mélanges Schlumberger* τόμ. Β' (1924) πίν. X ἐναντι σ. 292 ἀρ. 33, 34.

3 WULFF-VOLBACH *Spätantike und koptische Stoffe* ἀρ. 14243, πίν. 21. Ἐπίσης παρατηρεῖται καὶ εἰς ὑπόλοιπον χιτῶνος ἐκ Παλμύρας· ἰδὲ PRISTER *Les tissus de Palmyre* (1934) εἰκ. 6, σ. 40. Ἡ λόξα αὕτη λείπει ἀπὸ τοὺς ἐξ Αἰγυπτιακῶν τάφων χιτῶνας τῶν μ. Χ. χρόνων (περὶ τοῦ σχήματος καὶ τῆς κατασκευῆς τούτων ἰδὲ ΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ Τὰ Κοπτικὰ ὑφάσματα τοῦ ἐν Ἀθήναις Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν σ. 46), ὅπως καὶ ἀπὸ τοὺς ἀκολουθοῦντας τὴν ἀρχαίαν παράδοσιν τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν εἰκονικῶν μνημείων, ὅπου αἱ πτυχαὶ κατατίπτουσι κατακορύφως. Παρατηρεῖται ὁμοῦς ἡ λόξα αὕτη πλατυτέρα ἢ στενωτέρα εἰς ὑποκάμισα καὶ ἐπενδύτας νεοελληνικῶν τινῶν ἐνδυμασιῶν προφανῶς ἐξ ἀσιατικῆς ἐπιδράσεως, ἴσως ἀπὸ τῆς Τουρκοκρατίας.

4 Ο. FALKE *Kunstgeschichte der Seidenweberei*, 1921 εἰκ. 59-60. Ἐκ Περσικῆς ἐπιδράσεως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προέρχονται καὶ αἱ κατακόρυφοι παρυφαὶ εἰς τὴν ἔνωσιν τῶν δύο φύλλων καὶ εἰς τοὺς ἐξ ἀνασκαφῶν τῆς Αἰγύπτου χιτῶνας χρονολογουμένους ἀπὸ τοῦ 4^{ου} μ.Χ. αἱ. κέ. ὡς διακοσμητικὸν στοιχεῖον τοῦ ποδογύρου καίτοι δὲν εἶναι σχιστοί· ἰδὲ WULFF-VOLBACH *Spätantike und koptische Stoffe* ἀρ. 15076 πίν. 91· ΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ ἐνθ' ἄν. εἰκ. 66, σ. 103.

Αἱ κατακόρυφοι πολλαπλασιάζονται εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν ἐξακολουθοῦν δὲ ἐκ Βυζαντινῆς παραδόσεως κοσμοῦσαι καὶ νεοελληνικά τινὰ γυναικεῖα ὑποκάμισα, ὡς λ. χ. τὰ ὑπ' ἀρ. 66 τῆς Νισύρου καὶ τὰ ὑπ' ἀρ. 10 καὶ 259 τῆς Τανάγρας τοῦ Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν καὶ ἄλλων ἐλληνικῶν περιοχῶν· ἰδὲ ΑΝΝΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ ἔ.ά. σ. 50 ἐνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

Χαρακτηριστικός είναι και ο διάκοσμος τοῦ χιτῶνος. Ἡ ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου φερομένη λοξῶς ἐπὶ τοῦ στήθους ἐρυθρὰ παρυφή μετὰ διπλῆς σειρᾶς ἐφαπτομένων

Εἰκ. 3. Ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ σπηλαίου τοῦ Χοσρόου ἐν Τάκ-ι-Βοστάν (Ο. v. FALKE Kunstgeschichte der Seidenweberei (1921) εἰκ. 60).

Εἰκ. 4. Φιάλη ἀργυρᾶ ἐκ Klimova ἐν Ermitage (CHRISTENSEN L'Iran σ. 177 εἰκ. 8).

Εἰκ. 5. Ἀργυρᾶ Σασσανιδικὴ φιάλη ἐν Λένινγκραδ (FALKE εἰκ. 22)

λευκῶν κύκλων εἶχεν ἀντίστοιχον, ὡς μαρτυρεῖται ἐκ τῶν εἰκονικῶν μνημείων¹, καὶ ἐπὶ

¹ HERZFELD Am Tor von Asien, πίν. XIX ὁ χι-
τῶν Χοσρόου Β' ἐπὶ νομίσματος, πίν. XXXII, LIII.

F. SARRE Die Kunst des alten Persien, πίν. 106,
107, 108. CHRISTENSEN L'Iran sous les Sassanides

τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς ἀποκρυπτομένης ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὑπὸ τῆς προτεταμένης δμωνύμου χειρός. Ἀμφότεραι αἱ παρυφαὶ συνήπτοντο πρὸ τοῦ στέρνου μετὰ τῆς διερχομένης ὑπὸ τὰς μασχάλας ὀριζοντίας μελανῆς μὲ ἀπλὴν σειρὰν κύκλων (πρβ. *εἰκ. 4* (χιτῶν τῆς ἐπὶ τῆς κορυφῆς μορφῆς) καὶ *εἰκ. 5*).

Οἱ μικροὶ κύκλοι τῶν παρυφῶν, χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης τῶν Σασσανιδῶν¹, δηλοῦσι πολυτίμους λίθους, πολυτελείας παρατηρουμένης, ἐξ ἐπιδράσεως Σασσανιδικῆς, καὶ εἰς τὰ Βυζαντινὰ ἐνδύματα αὐτοκρατόρων, βασιλισσῶν καὶ προσώπων τῆς ἀκολουθίας των².

Τὸ ἐκ δύο κυκλίσκων συνδεομένων δι' εὐθείας κόσμημα τοῦ χιτῶνος τοῦ βασιλέως πιθανῶς ἀπομιμεῖται ἐπίσης μαργαρίτας. Ὁ Christensen³ ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ χιτῶνος Χοσρόου Β' ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Tāq - i - Bostān ἀναφέρει ὅτι «le dessin de l'étoffe de l'habit imite des perles en forme de gouttes tombantes attachées par un anneau», ἀνάλογον δέ τι ἴσως παριστᾷ καὶ τὸ κόσμημα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν χιτῶνος.

Ἡ ζώνη εἶναι συνήθης καὶ εἰς τὴν ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν δύσιν, ἀλλ' ἡ κόσμησις διὰ πολυτίμων λίθων εἶναι συνήθεια ἀσιατική. Τὴν πόρπην κατὰ τὸν Προκόπιον ἔφερον οἱ βασιλεῖς καὶ ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ὁ βασιλεὺς εἶχε τιμήσει⁴.

Ὁ ἐφαρμοστὸς ἐπενδύτης τοῦ ὀπισθεν τοῦ βασιλέως ἀνδρὸς εἰκονίζεται ἀνοικτὸς ἔμπροσθεν ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω, καμπυλοῦται δὲ ἐκατέρωθεν ἐν εἵδει «φράκου». Τὸ σχῆμα τοῦτο τοῦ ἐπενδύτου παρατηρεῖται καὶ εἰς μνημεῖα τῶν Ἀχαιμενιδῶν⁵, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ χριστιανικῶν θεμάτων λ.χ. ἐν τῇ Γεννήσει φερόμενον ὑπὸ τῶν Μάγων βασιλέων, ὡς Περσικῆς καταγωγῆς⁶. Τὰ δίφυλλα κοσμήματα τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν ἐπενδύτου πιθανῶς εἶναι σύμβολον τοῦ ἀξιώματος τοῦ ἀνδρός⁷.

Ὁ ἐπενδύτης τῆς τετάρτης, τῆς καθημένης, μορφῆς ἀσφαλῶς ἦτο ἀνοικτὸς καθ'

εἰκ. 8 σ. 177, εἰκ. 25 σ. 252, εἰκ. 48 σ. 479. SMYRNOV L'argenterie orientale πίν. XXVIII, XXXI, XXXII, ὅπου ὡς ἐκ τῆς ἀπεικονίσεως τῶν ἡγεμόνων κατ' ἐνώπιον ὁ διάκοσμος παρίσταται ὡς ἦτο ἐν τῇ πραγματικότητι.

1 SEYRIG Armes et Costumes Iraniens de Palmyre, Syria τόμ. XVIII (1937) σ. 18 κέ. Περὶ τοῦ πλουσιωτάτου διακόσμου τῶν ἐνδυμάτων τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων ἰδὲ CHRISTENSEN L'Iran sous les Sassanides σ. 472 κέ.

2 EBERSOLT Les arts somptuaires de Byzance σ. 38. Ἐκ μακρᾶς παραδόσεως διὰ τοῦ Βυζαντίου προέρχεται προφανῶς καὶ ἡ συνήθεια τοῦ αὐτοῦ διακόσμου καὶ εἰς νεοελληνικὰς τινὰς ἐνδυμασίας δι' εὐτελεστέρων ὕλικῶν. Οὕτω λ.χ. ἡ ὑπ' ἀρ. 2151 ζώνη τοῦ Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν ἐκ τῆς ἐνδυμασίας Μοναστηρίου φέρει «σειρὰν πολυχρῶμων χανδρῶν» ὡς πλαίσιον εἰς τὸ πλατὺ ὀρθογώνιον τοῦ ἄκρου τῶν στενῶν πλευρῶν ἐνθυμίζον τὸ τοῦ ταβλίου τῆς γλαυμῆδος βασιλείσεως ἐπὶ ἐλεφαντοστοῦ τῆς Φλωρεντίας, EBERSOLT ἔ.ἀ. εἰκ. 11, σ. 40.

3 CHRISTENSEN L'Iran sous les Sassanides σ. 460.

4 CHRISTENSEN ἔ.ἀ. σ. 409.

5 PERROT et CHIEPIEZ Histoire de l'art τόμ. 5ος εἰκ. 486, σ. 826. ΗΡΟΔ. 7. 61 «Περὶ τὸ σῶμα (οἱ Πέρσαι) εἶχον κιθῶνας χειριδωτοὺς ποικίλους λεπίδος σιδηρέης ὅψιν ἰχθυοειδούς». Περὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν ὑπὸ τοὺς Πέρσας λαῶν ἰδὲ ΗΡΟΔ. 7. 61-68.

6 DALTON Byzantine Art and Archaeology εἰκ. 114, σ. 189 ὁ ἐπενδύτης τοῦ πρὸς τὰ δεξιὰ Μάγου.

7 CHRISTENSEN L'Iran sous les Sassanides σ. 208 ὅπου εἰκονίζονται σύμβολά τινα ἀξιοματούχων. Ἀνθεματὰ διάχυτα κοσμήματα φέρουσι καὶ αἱ ἐνδυμασίαι τῶν Μάγων εἰς τὸ προμνημονευθὲν πτύγμα τοῦ τριπτύχου, DALTON ἔ.ἀ. εἰκ. 114, σ. 189. Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν, ὡς ἄνθος, πιθανῶς ἔχει καὶ θρησκευτικὴν σημασίαν ὡς πολλαχοῦ τῆς Ἀσίας ἰδὲ E. MACKAY La civilisation de l'Indus, Paris 1936, σ. 68 καὶ πίν. VIII 2, ἔναντι σ. 81, ὅπου παρεμφερὲς φυτικὸν κόσμημα, ὡς γνωστὸν δὲ εἰς τὰς Ἰνδίας εἰσεχώρησεν εἰς ἀρχαιοτάτους χρόνους κλάδος τῶν Ἰρανικῶν λαῶν.

ὄλον τὸ ὕψος¹, καίτοι ἐπὶ τοῦ κεντήματος τὸ ἀνοιγμα δηλοῦται μόνον ἀπὸ τῆς ὀσφύος καὶ κάτω.

Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ ὀπισθεν τούτου ἀνδρική μορφή φέρουσιν ἀναξυρίδας, αἱ ὁποῖαι, ὡς γνωστόν, εἶναι ἔνδυμα τῶν βορείων χωρῶν², ἐκεῖθεν δὲ παρέλαβον ταύτας καὶ οἱ Βυζαντινοί³. Αἱ ἀναξυρίδες ἄλλοτε μὲν ἦσαν πλατεῖαι καὶ πτυχωταί, ἄλλοτε δὲ ἐφαρμοσταί. Τοῦ βασιλέως ἐκ τοῦ σφριζομένου τμήματος φαίνονται πλατύτεροι καὶ διάκοσμοι⁴.

Τὰ χρώματα τῶν ἐνδυμάτων τῶν ἀνδρῶν δὲν εἶναι ὅμοια ἐπὶ πάντων. Ἡ διάκρισις αὕτη, ἔχει προδήλως σημασίαν τινά, δηλοῦσαν τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ τὸν βαθμὸν τοῦ ὑπουργήματος ἐκάστου τῶν εἰκονιζομένων προσώπων. Ἡ ἐκδοχὴ φαίνεται εὐλογος, διότι εἰς τὴν Ἀσίαν τὴν κοιτίδα τῆς μετὰ θρυλικῆς μεγαλοπρεπειᾶς ἐμφανίσεως τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν εὐγενῶν ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια τῆς διακρίσεως διὰ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ χρώματος τῶν ἐνδυμάτων ἀπὸ ἀρχαίων χρόνων⁵.

Εἶναι δὲ γνωστὴ καὶ ἡ προέλευσις βυζαντινῶν τινῶν ἐνδυμάτων ἐκ τῶν Σασσανιδῶν⁶ καὶ ἡ ἐκ τῆς Ἀσίας ἐπίδρασις τῶν πομπικῶν ἐμφανίσεων τῶν βασιλέων κατὰ τὰς ἐορτὰς τῆς βασιλευούσης, καθ' ὅς ὃχι μόνον γενικῶς τὸ χρῶμα τῶν ἐνδυμάτων ἐδείκνυε τὸν βαθμὸν τοῦ φέροντος, ἀλλ' ἦσαν ὑποχρεωτικὰ καὶ ὠρισμένα χρώματα κατὰ τινὰς τελετάς⁷.

1 Ἰδὲ SEYRIG *Armes et costumes Iraniens de Palmyre, SYRIA* 1937, εἰκ. 13, σ. 22 καὶ σ. 23 κέ. Καὶ ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀντινόης ἤλθον εἰς φῶς χιτῶνες σχιστοὶ καθ' ὅλον τὸ μήκος, WULFF-VOLBACH *Spät. und kopt. Stoffe* ἀρ. 14231 πίν. 126. Σχιστοὺς χειριδωτοὺς χιτῶνας ἀναφέρει καὶ ὁ ΣΤΡΑΒΩΝ 196.

2 ΣΤΡΑΒ. 526: «Αἱ ἀναξυρίδες ἐν μὲν τοῖς ψυχροῖς τόποις καὶ προσβόροις ἐπιτήδεά ἐστι φορήματα οἷοι εἰσιν οἱ Μηδικοὶ ἐν δὲ τοῖς νοτίοις ἥκιστα». SEYRIG ἔ.ἀ. σ. 6 κέ. FR. CUMONT *Fouilles de Dura Europos* (1922-23), Paris 1926. Atlas πίν. LV ἡ δευτέρα ἐξ ἀριστερῶν μορφή.

3 PEIRCE-TYLER *L'art Byzantin* τόμ. 2ος σ. 87. EBERSOLT *Les arts somptuaires de Byzance* σ. 38 καὶ 44 ἐνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

4 Ἰδὲ παρεμφερεῖς πρὸς τὰς ὑπὸ ἐξέτασιν παρὰ CHRISTENSEN *L'Iran sous les Sassanides* εἰκ. 14, σ. 222, εἰκ. 19, σ. 229. FALKE *Kunstgeschichte der Seidenweberei* (1936) εἰκ. 64, 65. F. SARRÉ *Die Kunst des alten Persien* πίν. 104, 107. POPE *A Survey of Persian Art* τόμ. IV πίν. 164 B, λεπτομέρεια ἐκ Tāq-i-Bostān.

Ὁ διάκοσμος τῶν ἐνδυμάτων διὰ ροδάκων, ἱερῶν δένδρων καὶ ζώων προέρχεται ἐκ τῶν Χετταίων διὰ τῶν Ἀσσυρίων.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξ ἐπιδράσεως Ἀσιατικῆς καὶ αἱ βρᾶκες τῶν Τουρκοκρατικῶν ἔφερον πολυχρῶμον καὶ χρυσοκέντητον πολλάκις διάκοσμον περὶ τὸ γόνυ. Διάκοσμοι εἶναι καὶ αἱ πλατεῖαι ἀναξυρίδες ἀνδρικῶν μορφῶν ἐπὶ κεντημάτων τῆς Σκύρου ὡς ἐπὶ τῶν ὑπ' ἀρ. 36, 38 τοῦ Μουσείου Κοσμητικῶν Τεχνῶν.

5 CHRISTENSEN *L'empire des Sassanides* σ. 45. Ἡ συνήθεια ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Περσίαν. ΞΕΝΟΦ. Κύρ. Ἀνάβ. 8. 3,13 ἐνθα περὶ τοῦ Κύρου ὅστις ἔφερε «χιτῶνα πορφυροῦν μεσόλευκον, ἄλλω δ' οὐκ ἔξεστι μεσόλευκον ἔχειν». Καὶ διὰ τοὺς Μάγους εἰς τὴν Περσίαν ἦτο καθιερωμένον τὸ λευκὸν χρῶμα, CUMONT *Fouilles de Doura-Europos* σ. 50 καὶ 62. Καὶ εἰς τὴν Κίνα μετὰ τῆς ὁποίας ἡ Σασσανιδικὴ Περσία εὐρίσκετο εἰς ἀμέσους ἐμπορικὰς σχέσεις καὶ ἄλλας ἐπαφάς (ἐπιγαμίας κλπ.) ἔχομεν μαρτυρίαν ὅτι ἤδη ἀπὸ τοῦ 878 π.Χ. ὁ αὐτοκράτωρ Li-Wang ὥρισε τὸ κίτρινον χρῶμα διὰ τὸ ἐκ μετάξης καὶ χρυσοῦν ἔνδυμα τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν ὑποτελῶν ἡγεμόνων, H. ALGOUT *La soie*, Paris 1928, σ. 13.

6 KONDAKOV *Les costumes orientaux à la Cour Byzantine* BYZANTION τόμ. 1ος (1924) σ. 14 κέ.

7 KONDAKOV ἔ.ἀ. σ. 15. EBERSOLT *Mélanges d'histoire et d'archéologie* ἐν *Revue de l'histoire des religions* τόμ. LXXVI Paris 1917, σ. 51 κέ. EBERSOLT *Les arts somptuaires de Byzance* passim.

Ἡ χρῆσις ὠρισμένου χρώματος εἰς τινὰς τελετάς δὲν ἦτο ἀσυνήθης καὶ εἰς τὴν κλασσικὴν Ἑλλάδα. Ἡ μελόνυμφος λ.χ. ἐν Ἀθήναις μετέβαινε τὴν παραμονὴν τοῦ γάμου τῆς εἰς τὸν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως ναὸν τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος φέρουσα κροκωτὸν (κίτρινον) χιτῶνα. Καὶ εἰς τὰ κατὰ τόπους μυστήρια τῆς Δήμητρος τὸ χρῶμα τοῦ ἐνδύματος ἦτο καθιερωμένον. Εἰς τὴν Ἑλευσίνα οἱ ἱερεῖς ἔφερον μάλλινον ἔνδυμα χρώματος φοινικίου (πορφυροῦ), εἰς δὲ τῆς Ἀνδανίας αἱ γυναῖκες ἔφερον λευκὰ ἐνδύματα.

Ὁ βασιλεὺς δὲν κρατεῖ τόξον, φέρει ὅμως φαρέτραν διάκοσμον. Τὸ σχῆμά της εἶναι τὸ σύνηθες ἐπὶ τῶν παριστῶντων Σασσανίδας βασιλεῖς μνημείων¹.

Ἡ συμβολικὴ χειρονομία² καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ σώματος τοῦ ἐφίππου βασιλέως συναντᾶται ἐπίσης ἐπὶ Σασσανιδικῶν μνημείων³, ἀσφαλῶς δὲ ἦτο ἔφιππος, ἂν καὶ πλὴν τοῦ ὑπολειφθέντος κοσμήματος τοῦ συνήθως διακόσμου ἐφιππίου⁴ (εἰκ. 5) οὐδὲν ἴχνος τοῦ ἵππου σφύζεται.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἀναπτύξεως συνάγεται ὅτι τὰ ἐνδύματα, αἱ χειρονομίαι, αἱ στάσεις τῶν εἰκονιζομένων προσώπων τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κεντήματος ἔχουσι μεγίστην συγγένειαν καὶ ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ ἐπὶ Σασσανιδικῶν μνημείων παριστώμενα.

Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ σπουδαιότερου σημείου τῆς συνθέσεως τοῦ κύκλου ἢ δίσκου ἐπὶ κίονος, ἐδραζομένου ἐπὶ πρισματικῆς βάσεως καὶ τῶν συνημμένων περὶ γυνῶν, περικλείοντος, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὴν ἐρμηνείαν τῆς συνθέσεως.

Ὡρισμένως δὲν πρόκειται περὶ τοῦ εἰς μνημεῖα τῆς Μεσοποταμίας καὶ τοῦ Ἰράν, διαφόρων ἐποχῶν, εἰκονιζομένου ὀπισθεν τοῦ βασιλέως ἀλεξιλήιου — βασιλικοῦ συμβόλου — τὸ ὅποῖον ὡς ἀνοικτὸν εἰκονίζεται πάντοτε ἡμισφαιρικόν⁵, ἀλλ' οὐδὲ περὶ ἐμβλήματος πρόκειται⁶.

Προφανῶς πρόκειται περὶ θρησκευτικοῦ συμβόλου⁷. Ἀλλὰ τί εἶναι τὸ σύμβολον τοῦτο καὶ ποία ἡ σχέσις του πρὸς τὴν ὅλην σύνθεσιν;

Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος, ὡς γνωστόν, ἐλάτρευσε πλὴν τῶν ἱερῶν δένδρων καὶ τῶν συμβολικῶν ζώων καὶ τὰ οὐράνια σώματα⁸ (τὸν ἥλιον, τὴν σελήνην, τοὺς ἀστέρας) καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα (καταιγίδας, ἀστραπὰς, βροντὰς, βλάστησιν κλπ.), τὰ ὅποια προεκάλεσαν ἀπὸ τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος ἄλλα μὲν τὸν θαυμασμόν, ἄλλα δὲ τὴν κατάπληξιν καὶ τὸν τρόμον εἰς τὸν ἄνθρωπον. Τὰ ἀκατάληπτα ταῦτα εἰς τὴν φαντασίαν του ἀπέδωκεν εἰς ὑπερφυσικὰς μυστηριώδεις δυνάμεις, τὰς ὁποίας πρὸς ἀναζήτησιν

1 CHRISTENSEN *L'Iran sous les Sassanides* εἰκ. 19, σ. 229, 230 «un long carquois pend de sa ceinture». POPE *A Survey of Persian Art* τόμ. IV, Plates πίν. 211 φέρουσα καὶ ὅμοιον κόσμημα. FALKE ἔ.ἀ. εἰκ. 74, σελ. 15. SARRE *Die Kunst des alten Persien* πίν. 104. COMPTE-RENDU de la Comm. Impér. arch. pour les années 1878-79. St Petersburg 1881, πίν. VII ἀρ. 2. J. STRZYGOWSKI *Altai-Iran* εἰκ. 57 σ. 52.

2 Αἱ χειρονομίαι αὗται διατηροῦνται ἐκ παραδόσεως μέχρι τῆς σήμερον εἰς θρησκευτικὰς τελετὰς τῶν Parsis, CHRISTENSEN *L'empire des Sassanides* σ. 92, σημ. 4.

3 FALKE ἔ.ἀ. εἰκ. 22. HUART *La Perse antique* εἰκ. 21, σ. 151, εἰκ. 22, σ. 153. CHRISTENSEN *L'Iran* εἰκ. 19, σ. 229 ἢ ἔφιππος ἄριστρά μορφή. SMYRNOV *L'argenterie orientale* πίν. XXXI, XXXII.

4 POPE *A Survey of Persian Art* τόμ. IV, Plates, πίν. 208B, 211, 217. FALKE *Kunstgeschichte der Seidenweberei* 1921 εἰκ. 22.

5 PERROT et CHIRPIEZ *Histoire de l'art* τόμ. 2ος, εἰκ. 265 σ. 455, εἰκ. 211 σ. 463 τόμ. 5ος, εἰκ. 302 σ.

475, εἰκ. 471 ἔναντι σ. 794. FR. SARRE *Die Kunst des alten Persien* πίν. 85, ὅπου εἰκονίζεται ὁ Χοσρόης Β' ἔφιππος καὶ ὀπισθεν τούτου ἀκόλουθος κρατεῖ ἀλεξιλήιον, CHRISTENSEN *L'Iran sous les Sassanides* εἰκ. 46, σ. 470 ἄνω εἰς τὸ μέσον.

6 PERROT et CHIRPIEZ ἔ.ἀ. τόμ. 5ος, εἰκ. 321, σ. 502 καὶ σ. 507 κέ. I. PRZYLUCKI *Le symbolisme du pilier de Sarmath* ἐν *Mélanges Linossier* τόμ. Β', εἰκ. 65, σ. 488.

7 Τὰ σύμβολα ἔμμεσος ἐκδήλωσις τῶν δοξασιῶν καὶ παραδόσεων ἐκάστης φυλῆς καὶ περιόδου ἀποσκοποῦσι τὴν ἐρμηνείαν ἐσωτερικῆς τινος ἰδέας τῆς λατρείας. Εἶναι ἡ διατύπωσις τῆς θείας δυνάμεως, ὅπως ἀντελήφθη αὐτὴν ὁ πρωτόγονος. Τὰ σύμβολα ἐδημιουργήθησαν εἰς ἀπωτάτους χρόνους, ἀλλ' ἡ ἐξέλιξις των ἀνάγεται εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐποχὴν, ὑπέστησαν ὁμως ἀλλοιώσεις καὶ εἰς τὸ σχῆμα καὶ εἰς τὴν σημασίαν. Εἶναι εὐνόητον ὅτι πολλὰ τῶν συμβόλων μένουσιν ἀκατάληπτα καὶ ἀνεξήγητα σήμερον.

8 Ἰδὲ προχέριως M. ELIADE *Traité d'histoire des religions* (1949) σ. 47 κέ.

προστασίας και βοήθειας από της αποτροπής του κακού ἐλάτρευσε συμφώνως πρὸς τὰς δοξασίας και τοὺς δημιουργηθέντας μύθους ἐκάστου λαοῦ¹ ὑπὸ τὴν μορφὴν διαφόρων ἀνεικονικῶν συμβόλων, ιδεογραφημάτων, χειρονομιῶν, ὕμνων και τύπων, οἱ ὅποιοι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἀπέβησαν μαγικοὶ τύποι.

Εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Μεσοποταμίας, κοιτίδος ἐνὸς τῶν παλαιωτάτων πολιτισμῶν, συναντῶνται ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων σύμβολα τῶν λατρευομένων θεῶν μετὰ τῶν σχετικῶν παραλλαγῶν ἐκ τοῦ χρόνου, τῶν ξένων ἐπιδράσεων, τῆς διεισδύσεως ἀλλοδαπῶν ἐν τῇ χώρᾳ και τῆς ἐγκαθιδρύσεως νέων δυναστειῶν. Τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰς ἀποδοθείσας ιδιότητας εἰς ἕκαστον θεὸν σύμβολα ταῦτα μετὰ τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν, τῶν τύπων τῆς λατρείας και τῶν ἐορτῶν διετηρήθησαν παρὰ τῷ λαῷ και μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πρώτου Περσικοῦ Κράτους διὰ τῶν Ἀρσακιδῶν και τῶν Σασσανιδῶν.

Ἄλλὰ ποῖον εἶναι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν σύμβολον;

Ἡ ἐρμηνεία ὁμολογουμένως εἶναι δυσχερὴς ἔνεκα τῆς ἄνευ παραλλήλου σιάσεως τοῦ ὀπισθεν ἱσταμένου ἀνδρὸς και τῆς συναφείας του πρὸς τὸν δίσκον.

Εἰς τὴν λύσιν τοῦ αἰνίγματος, τοῦ πολυπλόκου και μοναδικοῦ, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γνωρίζω, ἀσφαλῶς δύνανται νὰ συμβάλουν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἡ προσφυγὴ εἰς τὰ εἰκονικὰ μνημεῖα τῶν Σασσανιδῶν και τὰ συγγενῇ πρὸς ταῦτα Μεσοποταμιακὰ — ὅπως ἀνωτέρω περὶ τῶν ἐνδυμάτων και τῶν κομμώσεων — ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἐξέτασις τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν και τῶν ἐκ μακρᾶς παραδόσεως τελουμένων ἐορτῶν, τύπων και συμβόλων τῆς λατρείας κυρίως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σασσανιδῶν.

Προβαίνομεν λοιπὸν εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐνὸς ἐκάστου ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὸ σύμβολον στοιχείων, ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ δίσκου.

Δίσκος. Ὁ δίσκος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι συμβολικὴ παράστασις τοῦ ἡλίου, τοῦ ὁποίου ἡ λατρεία ἀνάγεται εἰς τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μετὰ πάντων τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Οἱ Αἰγύπτιοι και οἱ κάτοικοι τῆς Μεσοποταμίας πάσης ἐποχῆς — κυρίως οἱ Χαλδαῖοι, οἵτινες ἀνέπτυξαν εἰς μέγιστον βαθμὸν τὴν ἀστρονομίαν και τὴν ἀστρολογίαν — ὅπως και οἱ Ἰρανικοὶ λαοί, ὑπὸ οἷονδήποτε ὄνομα εἶναι γνωστοὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, ἐλάτρευσαν ἐξ ὅλων τῶν στοιχείων τῆς φύσεως κατ' ἐξοχὴν τὸν ζωοδότην ἡλίον ὑπὸ παντοῖα ὀνόματα και σύμβολα². Τὰ σύμβολα ταῦτα ἐκ μακραίωνος παραδόσεως ἐξηκολούθησαν ἐπαναλαμβανόμενα και μετὰ τὴν ἀπεικόνισιν

¹ Ἰδὲ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ Μετεωρολογικοὶ μῦθοι. Λαογραφικὰ Σύμμεικτα τόμ. Γ', σ. 1 κέ. ἐνθα περὶ τῶν ποιικιλωτάτων μύθων, τοὺς ὁποίους ἐπλασεν ὁ ἄνθρωπος περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων.

² FR. CUMONT Les religions orientales passim. Τοῦ ΑΥΤΟΥ Solén DAREMBERG-SAGLIO Dictionnaire. A. ERMAN La religion des Égyptiens γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ H. WILD (1937) σ. 31 κέ. CONTENAU Manuel d'archéol. orientale τόμ. 1ος, σ. 330. J. de MORGAN

L'humanité préhistorique (1924) σ. 268. MORET et DAVY Des clans aux empires (1923) σ. 344 κέ. DELAPORTE La Mésopotamie (1923) 151 κέ. ELIADE ἑ.ἀ. σ. 117 κέ. ἐνθα και πλουσία βιβλιογραφία. Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ Ὁ ἡλῖος κατὰ τοὺς δημώδεις μύθους. Λαογραφικὰ Σύμμεικτα τόμ. 2ος, σ. 110 κέ. DECHARME Μυθολογία τῆς ἀρχ. Ἑλλάδος ἑλλ. μετάφρ. Α. ΚΑΡΑΛΗ (1891) σ. 394 κέ. GERNET-BOULANGER Le génie Grec dans la religion σ. 441 κέ.

τῶν θεῶν ὡς ἀνθρωπομόρφων, ἐνίστε δὲ καὶ μετὰ τοῦ ἀνθρωπομόρφου θεοῦ (πρβ. καὶ εἰκ. 6)¹.

Ἐτελοῦντο δὲ καὶ διάφοροι ἐορταὶ πρὸς τιμὴν τοῦ ἡλίου. Σημειωτέον ὅτι καὶ ἡ ἐτέρα ἐκ τῶν δύο σπουδαιοτέρων ἐορτῶν τῶν Σασσανιδῶν ἦτο ἀφιερωμένη εἰς τὸν θεὸν Ἡλίον αὐτῶν — τὸν Μίθραν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Ἐκ τῶν ἡλιακῶν συμβόλων, καὶ εἶναι ταῦτα πολλὰ², παραστατικώτερον καὶ συνηθέστερον ἦτο ὁ κύκλος³, δίσκος ἢ τροχός⁴, συμβολίζων τὴν ἀτέρμονα περιστροφικὴν

Εἰκ. 6. Ἄνω μέρος ἀναγλύφου τοῦ Βαβυλωνίου Nabu-apal-iddin ἐξ Abu-Habba-Sippar ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσεῖῳ.

κίνησιν. Ἡ κίνησις καὶ κυρίως ἡ περιστροφικὴ ἐθεωρεῖτο ἐνέργεια μαγική. Ἡ παραβολὴ τοῦ ἡλίου πρὸς τροχὸν ἦτο συμβολισμὸς λίαν διαδεδομένος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἐντεῦθεν καὶ ἡ χρῆσις τροχῶν κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ ἡλιοστασίου, περὶ ὧν κατωτέρω.

Ὡς κύκλος συναντᾶται ὁ ἥλιος ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς τοπικὰς καὶ χρονικὰς α) ὡς κύκλος ἀπλοῦς⁵.

β) ὡς κύκλος μετ' ἀκτίνων ἀπὸ τοῦ ἐγγεγραμμένου ἐντὸς τοῦ κύκλου σταυροῦ — δηλοῦντος κατ' ἄλλους μὲν τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος, κατ' ἄλλους δὲ τρο-

1 HEINRICH SCHÄFER u. WALTER ANDRAE Die Kunst des alten Orients (Propyläen Kunstgeschichte II, σ. 518).

2 J. DE MORGAN L'humanité préhistorique εἰκ. 159, σ. 269. A. KRAPPE La genèse des mythes (1938) σ. 81 κέ. ἐνθα καὶ πλεῖσται παραπομπαὶ περὶ τῶν

διαφόρων ἡλιακῶν συμβόλων.

3 ΑἰΣΧΥΛ. Προμηθ. στ. 91 «καὶ τὸν πανόπτην κύκλον ἡλίου καλῶ».

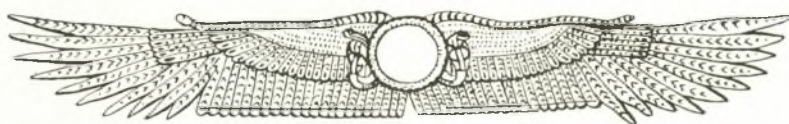
4 A. KRAPPE ἔ.ἀ. σ. 84 κέ.

5 Ἰδὲ προχείρως ERMAN La religion des Égyptiens εἰκ. 8, σ. 38.

χόν — μέχρι τῶν πολλαπλῶν ἀκτίνων. Ἐνίοτε δὲ καὶ δέσμη ἀκτίνων εἰκονίζεται μεταξὺ τῶν κεραίων τοῦ σταυροῦ¹.

Ἐπὶ τῶν μεταρρυθμιστῶν Φαραῶν (Ἀμενώφιος Δ΄ καὶ τῶν διαδόχων του) αἱ ἐκπεμπόμεναι ἐκ τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου ἀκτίνες στρέφονται μόνον πρὸς τὰ κάτω, ἐκάστη δὲ τούτων ἀπολήγει εἰς χεῖρα². Αἱ χεῖρες δηλοῦσιν ὅτι ὁ ἥλιος παρέχει τὴν ζωὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ πᾶν ἀγαθόν.

γ') ὡς πτεροφόρος δίσκος. Οὗτος εἶναι αἰγυπτιακῆς καταγωγῆς, εἰκονίζεται δὲ ἐκτέρωθεν τοῦ πτεροφόρου δίσκου συμμετρικῶς ὅφρις (πρβ. καὶ εἰκ. 7), ὁ Uraeus, σύμ-

Εἰκ. 7. Πτεροφόρος δίσκος τῶν Αἰγυπτίων (Cook Zeus I σ. 205 εἰκ. 149).

βολον τῆς ἀνωτάτης δυνάμεως (ERMAN ἔ.ἀ. σ. 36). Τὸ σύμβολον συναντᾶται ἀπὸ τῆς 2^{ας} π. Χ. χιλιετηρίδος ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς χώρας, γινόμενον γνωστὸν διὰ τῶν μεταναστεύσεων, τῶν ἐπιγαμιῶν καὶ τῶν μικροτεχνημάτων, τὰ ὅποια διεδίδοντο διὰ τοῦ ἐμπορίου ἐκ τῶν πόλεων τοῦ Δέλτα³. Τὰ μικροτεχνήματα ταῦτα τῆς Αἰγύπτου ἦσαν περιζήτητα εἰς τὴν Ἀσίαν ἔνεκα τῆς καλλιτεχνικῆς ὑπεροχῆς τῶν ἐργαστηρίων τοῦ Δέλτα.

Ἄλλ' εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ συμβόλου συνετέλεσε καὶ ἡ κατὰ τὸν 15^{ον} π. Χ. αἰῶνα ἀνάπτυξις φιλικῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου, τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῶν γειτονικῶν λαῶν, τοὺς ὁποίους ἐχώριζεν ἀνέκαθεν ὁ ἀνταγωνισμὸς διὰ τὴν κατοχὴν τῆς Συρίας, κοινοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου πρὸς ἀναζήτησιν πρώτων ὑλῶν. Μετὰ μακροχρονίους πολέμους, πρώτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, ἐπὶ Ἀμενώφιος Δ΄ ἐπετεύχθη, πρὸς ἐδραίωσιν τῆς εἰρήνης, ἡ σύναψις συμφώνου κοινῆς πολιτικῆς μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς δυτικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου — τοῦ πρώτου Μεσογειακοῦ συμφώνου — ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Αἰγύπτου.

Αἱ σχέσεις τῶν μετασχόντων τοῦ συμφώνου λαῶν δὲν ἐπρόκειτο νὰ εἶναι μόνον ἐμπορικαί, ἀλλ' ἀπέβλεπον καὶ εἰς βαθυτέραν συνεννόησιν καὶ συνεργασίαν. Ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀρχαίων λαῶν, οἱ θεοὶ προεξῆρχον εἰς τὰς διαμάχας καὶ τὰς φιλικὰς σχέσεις αὐτῶν, διὰ τὴν ἁρμονικὴν συνεργασίαν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐκπολιτιστικῶν σκοπῶν τοῦ συμφώνου ἦτο ἀπαραίτητος καὶ ἡ καλλιέργεια κοινῶν πνευματι-

1 DUSSAUD *Les Civilisations préhelléniques* ἔκδ. 1^η (1910) σ. 252 καὶ εἰκ. 182, 183, σ. 250, 251. CONTENAU *Manuel* τόμ. 2^{ος} εἰκ. 607 σ. 853, εἰκ. 608 σ. 855. DELAPORTE *Mésopotamie* σ. 156 καὶ εἰκ. 7, σ. 55. Στανρὸς καὶ ἥλιος συμβολικαὶ εἰκόνες κατ' ἀρχὰς ἀπέβησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ σύμβολα εὐτυχίας, ZOLTAN TAKACS *The Art of Greater Asia* (1933) σ. 15 κέ.

2 ERMAN *La religion des Égyptiens* σ. 139 καὶ εἰκ. 49, σ. 139 εἰκ. 51, σ. 149. A. MORET *Le Nil et la civilisation Égyptienne* (1929) σ. 372 καὶ εἰκ. 63, σ.

374. PERROT et CHAPIEZ *Histoire de l'art* τόμ. 1^{ος} εἰκ. 257, σ. 456. A. WEIGAL *Le Pharaon Akh-en-Aton* γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ WILD (1936) σ. 175. Καὶ ἐπὶ Ἀσσυριακοῦ κυλίνδρου παρατηροῦνται δύο ταινίαι κατερχόμεναι ἐκ τοῦ ἡλιακοῦ ἀσσυριακοῦ συμβόλου κρατούμεναι ὑπὸ δύο προσκυνητῶν, PERROT et CHAPIEZ ἔ.ἀ. τόμ. 2^{ος}, εἰκ. 343, σ. 685.

3 PERROT et CHAPIEZ ἔ.ἀ. τόμ. 2^{ος} σ. 88 κέ. A. LODS *Israël* (1932) σ. 76 κέ. ὅπου καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

κῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδανικῶν¹. Καὶ ὄντως κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς εἰρήνης ἦτο πλήρης ἀνεξιθρησκεία, ἰδρύθησαν δὲ εἰς πολλὰς πόλεις ἱερὰ ξένων θεῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατεῖχεν ὁ Ἥλιος. Τὸ Αἰγυπτιακὸν σύμβολον τούτου παρατηρεῖται ἔκτοτε ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς εἰς τοὺς λαοὺς τῆς δυτικῆς Ἀσίας². Εἰς τὴν Μεσοποταμίαν ὁ ὕπατος θεὸς Ἥλιος εἰκονίζεται καὶ ἀνθρωπόμορφος, ἀνερχόμενος ἐκ δακτυλίου (εἰκ. 8) ἑκατέρωθεν τοῦ ὁποίου ἀπλοῦνται αἱ πτέρυγες³.

Τὸ σύμβολον ὑπὸ τὰς ἀνωτέρω μορφὰς παρίσταται εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Μεσοποταμίας μετέωρον — πλανώμενον ἐν τῷ οὐρανῷ — παρὰ τὸν βασιλέα⁴, ὑπεράνω τοῦ ἱεροῦ δένδρου⁵ ἢ καὶ βωμοῦ⁶.

Κιονίσκος. Ὁ ἀπλοῦς ἢ ἀκτινωτὸς δίσκος εἰκονίζεται ἐν τούτοις καὶ ἐπὶ κιονίσκου⁷ (πρβ. καὶ εἰκ. 9) (ὅπως περὶ τοῦ τὰ ἑξαπτέρυγα τῆς ἡμετέρας ἐκκλησίας ἐπὶ τῆς Ἀγ.

Εἰκ. 8. Ὁ θεὸς Ἥλιος τῶν Ἀσσυρίων (COOK Zeus I σ. 208, εἰκ. 153).

Τραπεζίης). Τὸ ἡλιακὸν σύμβολον ἐπὶ στυλίσκου εἰκονίζεται καὶ ἐπὶ τοῦ στέμματος τοῦ θεοῦ Shamash (εἰκ. 10)⁸. Ἡ συνένωσις τῶν δύο στοιχείων — τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου μετὰ τοῦ στυλίσκου — εἶναι ἐν ἀπολύτῳ ἁρμονία πρὸς τὸ συμβολικὸν περιεχόμενον ἑκατέρου τούτων, καθ' ὅσον καὶ ὁ κίων εἶναι ἡλιακὸν σύμβολον⁹.

1 MORET et DAVY Des clans aux Empires σ. 341 κέ. DELAPORTE Les Hittites (1936) σ. 246.

2 MORET et DAVY ἑ.ἀ. εἰκ. 31, σ. 343. DELAPORTE Mésopotamie εἰκ. 54 σ. 372, εἰκ. 56 σ. 373. DELAPORTE Les Hittites εἰκ. 6 σ. 135, εἰκ. 7 σ. 140. A. LODS Israël εἰκ. 38, σ. 532. Τὸ θέμα συναντᾶται καὶ ἐπὶ ἀσπίδος ἐκ τοῦ Ἰδαίου ἀντροῦ τῆς Κρήτης ἰδὲ E. KUNZE Kretische Bronzereliefs πίν. 4 καὶ σ. 6 καὶ 189 κέ. ἔνθα καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία πρὸς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ θέματος. Περὶ τοῦ πτεροφόρου δίσκου ὡς ἡλιακοῦ συμβόλου καὶ τῶν παραλλαγῶν αὐτοῦ κατὰ τόπους καὶ χρονικὰς περιόδους ἰδὲ CONTENTAU Manuel d'arch. orient τόμ. 3ος σ. 1468.

3 Ἰδὲ προχείρως HUART La Perse antique εἰκ. 11, σ. 113 ἐπὶ τῆς ἄνω ζώνης.

4 CONTENTAU ἑ.ἀ. τόμ. 3ος εἰκ. 784, σ. 1265. PERROT et CHIRIEZ ἑ.ἀ. τόμ. 5ος, πίν. I ἔναντι σ. 618, εἰκ. 469, σ. 790. DELAPORTE Mésopotamie εἰκ. 14, σ. 305.

5 Ἰδὲ προχείρως CONTENTAU Manuel τόμ. 3ος, εἰκ. 795, σ. 1227.

6 A. ROPE A Survey of Persian Art τόμ. 4ος, πίν. 128, ὅπου τὸ ἡλιακὸν σύμβολον ἀνωθεν τοῦ πυραμειοῦ ἐπὶ κυλίνδρου τῶν Ἀχαιμενιδῶν.

7 CONTENTAU Manuel τόμ. 2ος εἰκ. 713, σ. 1026 εἰκ. 722, σ. 1031. PERROT et CHIRIEZ ἑ.ἀ. τόμ. 2ος πίν. XII ἔναντι σ. 624 ἐπὶ τῆς ἄνω ζώνης δεξιὰ εἰκ. 344, σ. 686. Τὸ σύμβολον εἰκονίζεται ἐπὶ βωμοῦ.

8 HEINRICH SCHAEFER u. WALTER ANDRAE Die Kunst des alten Orients, πίν. XXXII ἔναντι σ. 550. Τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Μαγιάσην εὐχαριστῶ καὶ ἐνταῦθα θερμῶς, διότι μοὶ ἐπέτρεψε νὰ χρησιμοποιήσω τὴν πλουσιωτάτην διὰ τὸν ἀνατολικὸν πολιτισμὸν καὶ τέχνην βιβλιοθήκην του.

9 Ὁ κίων αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ἐξεταζόμενος εἶναι ἐπίσης ἡλιακὸν σύμβολον ἀπὸ παμπαλαιῶν χρόνων. Ἀπώτατοι πρόγονοι τούτου εἶναι οἱ προϊστορικοὶ βαίτηλοι (menhirs). J. DE MORGAN L'humanité préhistorique εἰκ. 1493 σ. 255 ὀγκώδεις μονόλιθοι, θήρους πολλάκις ἄνω τῶν δέκα μέτρων, τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος καθήλωσεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἐπὶ τῶν δύο σταθερῶν σημείων τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου κατὰ τὰς τροπὰς, πρὸς ὁρισμὸν τῶν ὥρων τοῦ ἔτους.

Ἐπὶ τῶν δύο σταθερῶν τούτων σημείων βασιζόμενοι οἱ ἄνθρωποι ἐργάζοντο τὰς γεωργικὰς ἐργασίας των. Τὴν ἐναρξιν ἐκάστης περιόδου τῶν τροπῶν ἐώρταζον ποικιλοτρόπως διὰ συμβολικῶν τελετουργιῶν, τυπικῶν χειρο-

Ἐξ ἐπιδράσεως ἐκπορευθείσης ἐκ τῆς Μεσοποταμίας ὁ ἥλιακὸς δίσκος ἐδράζεται ἐπὶ κίονος καὶ εἰς Ἴνδικὰ μνημεῖα¹. Ἐπὶ κίονος στηρίζεται καὶ ὁ δίστομος πέλεκυς ἱερώτατον σύμβολον τῆς Μινωϊκῆς θρησκείας, σύμβολον τοῦ κεραυνοῦ καὶ τοῦ ἡλίου².

Εἰκ. 9. Πύλαι τοῦ Balawat. Τεμάχιον ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλων λαῶν ἱερώτατα σύμβολα, ἄσχετα πρὸς τὸν ἥλιον, ἐπικάθηνται ἐπὶ κίονος³.

Πτέρυγες. Καὶ αἱ εἰς τὴν βάσιν τοῦ κίονος συμμετρικαὶ πτέρυγες εἶναι ἐπίσης στοιχεῖον τοῦ ἥλιακοῦ δίσκου (περοφόρος δίσκος) συμβολίζουσιν τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς καὶ τὴν θεϊαν δύναμιν⁴.

Ὡς σύμβολον τῆς θείας δυνάμεως φέρουσι τὰς πτέρυγας ἐπὶ εἰκονικῶν μνημείων τῆς Μεσοποταμίας θεοὶ καὶ δαίμονες⁵ καὶ συμβολικὰ φανταστικά ζῷα⁶. Σὺν τῷ χρόνῳ αἱ πτέρυγες παρελήφθησαν καὶ ὑπὸ ἄλλων λαῶν πρὸς δῆλωσιν συναφοῦς ἐννοίας, ἀποδοθεῖσαι ὁμῶς συμφώνως πρὸς τὰς δοξασίας καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς ἀντιλήψεις ἐκάστου τούτων.

Εἰκ. 10. Παράστασις ἐκ σμάλτου ἐπὶ ὀπτοπλίνθου ἐξ Ἀσσοῦ ἐν Βερολίνῳ.

νομιῶν, θμῶν κ.ά. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν παράστασις ἔχει σχέσιν μετὰ τινος τῶν ἑορτῶν τούτων. Οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ὀβελίσκοι ἦσαν ἐπίσης σύμβολον τοῦ θεοῦ Ἡλίου Ra. Ἡλιακὰ σύμβολα ἦσαν καὶ αἱ στηλαὶ τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ εἰς διαφόρους χώρας σφίζονται κίονες μὲ συγγενῇ σημασίαν, AUDIN Les fêtes solaires σ. 56 κέ.

¹ FABRI Mesopotamian and Early Indian Comparisons. The Sun Disc ἐν Mémoires Linossier τόμ. 1ος εἰκ. 31, σ. 212.

² Περὶ τῆς σημασίας τοῦ συμβόλου ἰδὲ GLOTZ La civilisation Égéeenne (1923) σ. 268 κέ. ὅπου καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

³ Προχείρως ἀναφέρω τὸ Παλλάδιον καὶ τὴν Εἰρή-

νην μετὰ τοῦ Πλούτου ἐπὶ Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων. Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ Ἑλληνικοὶ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς τοῦ Μουσείου Μυκόνου. Ἀρχ. Ἐφ. τόμ. Ἑκατ. 1937 μέρ. 2ον, εἰκ. 3, σ. 578 εἰκ. 9, σ. 582 καὶ σ. 584 σημ. 3 ἀναφέρουσα τὴν Εἰρήνην μετὰ τοῦ Πλούτου ἐπὶ κίονος. Ἐπὶ κίονος εἰκονίζεται καὶ ἡ Σφιγξ τῶν Δελφῶν καὶ ἡ Νίκη τοῦ Παιωνίου.

⁴ PERROT et CHIPIEZ ἔ.ά. τόμ. Α' σ. 604.

⁵ Ἰδὲ προχείρως, PERROT et CHIPIEZ Hist. de l'art τόμ. 2ος, εἰκ. 222, σ. 496, εἰκ. 343, σ. 685 εἰκ. 443, σ. 771.

⁶ PERROT et CHIPIEZ ἔ.ά. τόμ. 2ος, εἰκ. 83, σ. 224 εἰκ. 114, σ. 281 τόμ. 5ος πίν. II ἔναντι σ. 690. CONTRENAU Manuel τόμ. 3ος, εἰκ. 869 σ. 1435, εἰκ. 874, σ. 1441.

Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην εἰκονίζονται ἐπίσης ἐξ ἀνατολικῆς ἐπιδράσεως μετὰ πτερύγων θεοὶ ὡς ἡ πτερωτὴ Ἄρτεμις, ἡ λεγομένη Περσική, ἡ Νίκη¹, ὁ Ἔρως καὶ ὁ Ἑρμῆς, ὅστις ἀπὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰῶνος φέρει πτερὰ εἰς τὸν πέτασον καὶ τὰ πέδιλά του, ἀλλὰ καὶ τερατώδεις μορφαὶ ὡς αἱ Ἀρπυιαὶ, αἱ Γοργόνες², ὁ Πήγασος καὶ ἄλλ. Ἀνάλογα εἶναι καὶ τὰ Χερουβίμ, τὰ Σεραφίμ καὶ οἱ ἄγγελοι τῶν Ἰσραηλιτῶν³.

Συμμετρικαὶ πτέρυγες παρατηροῦνται καὶ ἐπὶ στεμμάτων Σασσανιδῶν τινων βασιλέων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔχουσαι συμβολικὴν σημασίαν, ὡς σύμβολον τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς. Τὰς ἐκατέρωθεν τῆς ἐξ ὑφάσματος σφαίρας τοῦ στέμματος Vahrân B' ἐπὶ νομίσματος ἀποκειμένου εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Κοπενάγης ὁ Herzfeld φρονεῖ ὅτι παριστῶσι τὰς πτέρυγας ἱεροῦ πτηνοῦ, συμβόλου τῆς Νίκης⁴. Ὁ Talbot Rice⁵ φρονεῖ ὅτι καὶ αἱ δύο μικραὶ προεξοχαὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς στεμμάτων ἐπὶ βυζαντινῶν νομισμάτων καὶ τοῦ στέμματος τῆς Θεοδώρας εἶναι ἀπομίμησις τοῦ ζεύγους τῶν πτερύγων σασσανιδικῶν στεμμάτων.

Εἰς τὰ ἀρχαιότερα Μεσοποταμιακὰ μνημεῖα, ὅπως ἄλλως τε καὶ εἰς τὰ Αἰγυπτιακὰ ἐκ τῶν ὁποίων, ὡς εἵπομεν ἀνωτέρω ἔλκουσι τὴν καταγωγὴν αἱ πτέρυγες — ὀριζόντιαι ἢ λοχαὶ — ἔχουσιν αὗται εὐθύγραμμον διεύθυνσιν, κυρτοῦνται δὲ ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω εἰς Περσικὰ μνημεῖα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀχαιμενιδῶν⁶, εἰς μνημεῖα τῆς Φοινίκης, εἰς τερατώδεις μορφὰς τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας καὶ ἄλλ.

Παρεμφερὴς πρὸς τὰς ὑπὸ ἐξέτασιν πτέρυγας εἶναι χαρακτηριστικὸς σχηματισμὸς τῆς ἐποχῆς τῶν Σασσανιδῶν συναντᾶται δὲ οὗτος ἐπὶ διαφόρων μνημείων. Μεταξὺ τούτων ἀναφέρω τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ἀντιοχείας, καταστραφείσης κατὰ τὸν σεισμὸν τοῦ 526 μ.Χ. Ἐπὶ τοῦ πλαισίου τοῦ ψηφιδωτοῦ εἰκονίζονται ζεύγη ἐσχηματισμένων πτερύγων ὑπὸ προτομὰς ἀντωπῶν κριῶν⁷. Σὺν τῷ χρόνῳ τὸ ζεῦγος τῶν ἐσχηματισμένων πτερύγων ἀπέβη καὶ διακοσμητικὸν στοιχεῖον, ὡς τοιοῦτον δὲ εἰκονίζεται καὶ εἰς ἐπαλλήλους σειρὰς ἐπὶ γύψου (KITZINGER ἔ.ἀ. εἰκ. 20) καὶ ἐπὶ ὑφασμάτων⁸, πιθανῶς προερχομένων ἐκ βασιλικῶν ἐνδυμάτων.

Ὁ ἥλιακὸς δίσκος ἐπὶ στυλίσκου μετὰ τῶν παρὰ τὴν βάσιν του συνημμένων πτερύγων εἰκονίζεται, ὡς ἔχει ἐπὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν παραστάσεως ἐπὶ τοῦ στέμματος Χοσρόου Β'. Τὸ στέμμα περιγράφει ὡς ἐξῆς ὁ Christensen⁹ «couronne murale qui a deux

1 Ἐκ τῆς Νίκης παρελήφθησαν ἀπὸ τοῦ 4ου αἰ. αἱ πτέρυγες τῶν ἀγγέλων τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας, DALTON Byz. Art and Arch. σ. 675 κέ.

2 CH. PICARD Les origines du polythéisme hellénique. L'ère Homérique (1932) σ. 52 καὶ πίν. XI ἔναντι σ. 76. PERROT et CHIRIEZ ἔ.ἀ. τόμ. 9ος εἰκ. 10, σ. 10 εἰκ. 223 ἔναντι σ. 438 ἐπὶ ἀγγείου ἐκ Ρόδου εἰκ. 264, σ. 539.

3 AD. LODS Israël (1932) σ. 533 κέ.

4 CHRISTENSEN L'Iran, εἰκ. 24, σ. 234 καὶ σ. 229 σημ. 1.

5 TALBOT RICE Byzant. Art (1935) σ. 199.

6 PERROT et CHIRIEZ ἔ.ἀ. τόμ. 9ος, σ. 9 κέ. ἔνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαὶ περὶ τῶν καμπυλουμένων πτερύγων, τεχνοτροπίαν τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς τοὺς Φοίνικας.

7 DORO LEVI Antioch Mosaic Pavements (1947)

τόμ. 2ος πίν. CXXXIII β. καὶ σ. 479 σημ. 1 ἔνθα συναφείς παραπομπαί. E. KITZINGER The Horse and Lion Tapestry in Dumbarton Oaks Papers N° 3 (1946) εἰκ. 19. Ἡ Miss Roes ἐν Revue des Études Anciennes, 37 (1935) σ. 289 κέ. νομίζει τὰς δύο προτομὰς ὡς Ἰρανικὰ σύμβολα τοῦ Ἥλιου καὶ τῆς Σελήνης.

8 R. PFISTER Gobelins Sass. du Musée du Lyon ἐν R.A.A. τόμ. VI ἔγχρ. πίν. II ἔναντι σ. 8 καὶ σ. 9 κέ. ὅπου καὶ σχετικαὶ παραπομπαὶ ἐπὶ διαφόρων μνημείων. PEIRCE - TYLER L'art Byzantin τόμ. Β' πίν. 48A ἐπὶ τῆς ἄνω ζώνης, ἔνθα παρεμφερεῖς πτέρυγες ἐκατέρωθεν τριφύλλου μεταξὺ τῶν προτομῶν δύο πτηνῶν.

9 CHRISTENSEN L'Iran σ. 460 καὶ 461, ὅπου περιγράφεται τὸ ἀνάγλυφον τοῦ Tāq-i-Bostān καὶ εἰκ. 42, σ. 446, εἰκ. 48 σ. 479. HERZFELD Am Tor von Asien πίν. XIX, LIII, LIV.

fils de perles en bas et un croissant au front; une perche qui se dresse du sommet, flanquée de deux ailes d'aigle, porte un croissant surmonté du globe du soleil» (εικ. 11). Ἡ διαφορὰ ἔγκειται εἰς τὴν ὑπὸ τὸν ἡλιακὸν δίσκον ἡμισέληνον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔχουσαν συμβολικὴν σημασίαν (ELIADE ἔ.ἀ. σ. 148)¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἐπὶ τῆς ἡμετέρας παραστάσεως πρόκειται περὶ ἱεροῦ συμβόλου τοῦ θεοῦ Ἑλίου, ἐκάστου ἐκ τῶν ἀπαρτιζόντων αὐτὸ στοιχείων καὶ τοῦ ὅλου, ὡς κατωτέρω, σχετιζομένου πρὸς τὰς δοξασίας, τύπους τῆς λατρείας καὶ εἰκονικὰς παραστάσεις τοῦ λατρευθέντος εἰς τὴν Μεσοποταμίαν καὶ τὸ Ἰράν ὑπὸ διάφορα ὀνόματα (Shamash, Ahura - Mazda, Μίθρα κ.ἀ.) θεοῦ Ἑλίου.

Ὁ θεὸς Ἑλιος τῶν Σασσανιδῶν ἦτο ὁ Μίθρας, εἰς τῶν ἀρχαιοτέρων θεῶν τοῦ Ἰρανικοῦ πανθέου· αἱ ρίζαι τῆς πρωτογόνου θρησκείας αὐτοῦ εὐρίσκονται εἰς τὸ ἀρχαῖον Ἰράν, εἰς ταύτας δὲ προσετέθησαν αἱ σημιτικαὶ δοξασίαι τῆς Βαβυλῶνος καὶ κυρίως αἱ τῶν Χαλδαίων².

Ἀλλὰ πρὸς τί ὁ συνδυασμὸς τοῦ ὀπισθεν ἀνδρὸς μετὰ τοῦ ἱεροῦ συμβόλου;

Εἰς τὰ εἰκονικὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας Μεσοποταμίας ἱερεῖς ἢ προσκυνηταὶ τοῦ συμβόλου ἴστανται μετὰ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὰ μνημεῖα τῆς Μεσοποταμίας χειρονομίας τῆς λατρείας εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦτου³, ὅσakis δὲ ἔρχονται εἰς συνάφειάν τινα μετὰ τοῦ ἡλιακοῦ συμβόλου ἢ κρατοῦσι τὸν στηριζόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἡλιοφόρον κίονα⁴ (εικ. 12) ἢ τὸ ἄκρον τῶν κατερχομένων ἐκ τοῦ δίσκου ἀκτίνων ἐν

Εἰκ. 11. Νόμισμα τοῦ Χοσρόου τοῦ II. Συλλ. Christensen (CHRISTENSEN σ. 446, εἰκ. 42).

1 Ὁ Σαπὼρ Α' ὀνομάζει ἑαυτὸν ἀδελφὸν τοῦ ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης, CHRISTENSEN *L'empire des Sassanides* σ. 88. Αἱ Σασσανίδαι εἶχον ἰδιαίτεραν προτίμησιν εἰς τὰ ἀστρικά θέματα λόγῳ τῆς λατρείας τῶν οὐρανίων σωμάτων ὑπὸ τῶν Ἰρανικῶν λαῶν, ἦσαν δὲ τόσον προσηλωμένοι εἰς ταῦτα, ὥστε ἐπίστευον καὶ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τούτων ἐπὶ τῆς τύχης των. Καὶ τὰ οἰκοδομήματα τῶν ἀκόμη εἶχον στροφὴν πρὸς τὸν ἥλιον καὶ τὸν ζωδιακὸν κύκλον. Καὶ ἡ αἵθουσα τοῦ θρόνου τοῦ Χοσρόου ἐκοσμεῖτο ἀπὸ ἀστρονομικὰ σύμβολα, CHRISTENSEN *L'Iran* σ. 467.

2 Οἱ Ἄρειοι ἐλάτρευον τὸν Μίθραν πρὸ τοῦ χωρισμοῦ των ἀπὸ τῶν Ἰνδῶν. Οἱ ὕμνοι τῶν Vedas ἀναφέρουν τὸν Μίθραν ὅπως καὶ ἡ Avesta, ἀλλ' ἡ θρησκευτικὴ ποίησις τῶν Ἰνδῶν διετήρησε μικρὰν ἀνάμνησιν. Εἰς τὰς σφηνοειδεῖς ἐπιγραφὰς τῆς Καππαδοκίας ἀναφέρεται ἀπὸ τοῦ 14ου αἰ. ὡς θεὸς τῶν Mitanni, προσέτι δὲ καὶ εἰς ἐπιγραφὰς τῶν Ἀχαιμενιδῶν μετὰ τοῦ Ahura - Mazda καὶ τῆς Anāhita. Ὑπὸ τῶν Βαβυλωνίων ἐταυτίσθη πρὸς τὸν Shamash. Αἱ πρωτόγονοι δοξασίαι καὶ τὰ ἀρχαιότατα ἔθιμα ἐσυστηματοποιήθησαν διὰ τῆς ἐπικοινωνίας μετὰ τῶν Χαλδαίων. Ἡ λατρεία τοῦ Μίθρα

ἔλαβε τεραστίαν ἀνάπτυξιν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, GERNET-BOULANGER *Le génie Grec dans la religion* σ. 460. Ἀπὸ τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. ὑπῆρξε καὶ σοβαρὸς ἀνταγωνιστὴς τοῦ Χριστιανισμοῦ μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Περὶ τῶν ιδιοτήτων τοῦ Μίθρα, θεοῦ τῆς εἰρήνης, τῆς ἀληθείας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τοῦ φωτὸς ἰδὲ CUMONT *Les religions orientales* σ. 129 κέ. ὅπου καὶ σχετικαὶ παραπομπαὶ passim. CHRISTENSEN *L'Iran sous les Sassanides* σ. 144 κέ. HUART *La Perse antique* σ. 98 καὶ 139. Οἱ Μιθραῖσται προσηγορεύοντο ἀδελφοὶ καὶ κατὰ τὴν λατρείαν τοῦ Μίθρα δὲν ὑπῆρχε διαφορὰ μετὰ τῶν ἐλευθέρων καὶ δούλων.

Ὁ Μίθρας ὡς θεὸς Ἑλιος συνεδέετο καὶ μὲ τὴν βλάστησιν ἰδὲ ELIADE *Traité des rel.* σ. 137 «du taureau abattu par Mithra sortent les graines et les plantes etc.». Εἰκονίζεται δὲ καὶ ἐξερχόμενος κατὰ τὸ ἄνω ἡμισὺν ἐκ δένδρου, CUMONT *Les rel. orient.* πίν. XII ἔναντι σ. 140 ἐπὶ τῆς β' ζώνης ἀριστερὰ.

3 Ἰδὲ προχείρως PERROT et CHIRIEZ ἔ.ἀ. τόμ. 2ος, εἰκ. 344, 345, σ. 686, 687.

4 CONTENAU *Manuel* τόμ. 2ος εἰκ. 722, σ. 1031.

εἶδει ταινιῶν (εἰκ. 13)¹. Ἐλαφρῶς ἅπτεται τοῦ δίσκου, ἱστάμενος εἰς ἀπόστασιν τινα ἀπὸ τοῦ ἐπὶ κίονος συμβόλου δικέφαλος ἀνθρωπόμορφος δαίμων ἐπὶ πινακίδος τοῦ Kerkouk (εἰκ. 14)² διὰ νὰ δώσῃ περιστροφικὴν κίνησιν; Ἄδηλον ἀλλ' ὅχι καὶ ἀπίθανον.

Αἱ δύο σκηναὶ καὶ ἂν ἀκόμῃ σχετίζωνται πῶς, ἐφ' ὅσον οἱ Mitanni ἦσαν ἱρανικοῦ λαοῦ, ὅπως καὶ οἱ Σασσανίδαι, χωρίζονται ἀπὸ πολλὰς ἑκατονταετηρίδας. Ἄλλ' ὥς

Εἰκ. 12. Βωμὸς μετ' ἀναγλύφων ἐξ Assour. Μουσεῖον Κωνσταντινουπόλεως.

Εἰκ. 13. Ἀσσυριακὸς κύλινδρος ἐκ Moushesh-Nin-Ourta ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ.

γνωστὸν τὰ θέματα τῶν κυλίνδρων εἶναι συμβολικά, παριστῶντα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μυθικὰς σκηνάς, μαγικοὺς τύπους, λατρείαν θεοῦ τινος ἢ παρουσίαν προσκυνητῶν (ἡγεμόνων) πρὸ τοῦ θεοῦ καὶ τὰ τοιαῦτα. Πάντα τὰ ἀνωτέρω διετηρήθησαν ὑπὸ διαφόρους τύπους ἢ παραλλαγὰς μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν λαῶν. Ἡ διατήρησις δὲ τῶν συμβολισμῶν παρὰ τοῖς Σασσανίδαις καὶ ἐν γένει παρὰ τοῖς Ἀσιατικοῖς λαοῖς εἶναι πανθομολογουμένη³.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω εὐλόγως ἐκπλήσσει ὁ τολμηρὸς ἢ μᾶλλον ἀθέμιτος χειρισμὸς τοῦ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν περιπτυσσομένου τρόπον τινὰ τὸ ἡλιακὸν σύμβολον ἀνδρός, ἐπὶ πλεόν δὲ καὶ καταβάλλοντος ἔντονον μὲν προσπάθειαν, ἀλλὰ μὲ ἀρμονικὰς καὶ ὅχι ἀγροίκους κινήσεις, ὅπως δώσῃ εἰς τοῦτο περιστροφικὴν κίνησιν

Ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι ἔκδηλος εἰς ὅλην τὴν στάσιν τοῦ ἀνδρός, προωθοῦντος τὸν δίσκον διὰ τοῦ κυρτωμένου καρποῦ καὶ τῶν συνεσταλμένων δακτύλων τῆς στήριζομένης ἐπὶ τῆς κάτω περιφερείας τοῦ δίσκου δεξιᾶς χειρός του. Ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου συγκεντρῶνται ἡ ὅλη δύναμις τοῦ ἀνδρός ἐκδηλουμένη διὰ τοῦ καταπίπτοντος ὤμου, τῆς προωθούσης παλάμης καὶ τοῦ πατοῦντος στερεῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὁμωνύ-

1 CONTENAU ἔ.ἀ. τόμ. 3ος εἰκ. 795, σ. 1227. PERROT et CHIRIEZ ἔ.ἀ. τόμ. 2ος εἰκ. 343, σ. 685. Ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον εἰκονίζεται καὶ ἐπὶ αἰγυπτιακῶν μνημείων ἰδὲ A. WEIGAL Le Pharaon Akh-en-Aton γαλλ. μετ. ὑπὸ H. WILD πίν. XIV ἔναντι σ. 145.

2 Ἰδὲ CONTENAU ἔ.ἀ. τόμ. 2ος εἰκ. 713 σ. 1026. Ἡ

περιοχὴ ἄλλως τε τοῦ Kerkouk ὑπέστη ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῶν Mitanni σ. 1025 passim.

3 Περί τῶν διατηρηθέντων ὑπὸ τῶν Σασσανιδῶν συμβολισμῶν ἰδὲ προχείρως H. D'HENNEGUEL Les tismus d'art (1930) σ. 22.

μου ποδός. Εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην συμβάλλει καὶ ἡ εἰς τὴν γραμμὴν τοῦ ὑψωμένου ἀριστεροῦ ὤμου προτεταμένη ὀριζοντίως ὀπισθεν τοῦ δίσκου δμώνυμος χεὶρ, τὴν ὁποῖαν ὁ καλλιτέχνης ἠθέλησε προφανῶς νὰ παραστήσῃ ἔλκουσαν τὸν δίσκον ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου σημείου τῆς περιφερείας του πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ.

Εἰς τὴν κατ' ἐπίφασιν βέβηλον χειρονομίαν ἀντιτάσσεται ἡ μετὰ θρησκευτικῆς προσηλώσεως στροφή τῆς κεφαλῆς καὶ ἡ διεύθυνσις τοῦ βλέμματος πρὸς τὰ ἄνω—τὸν οὐρανόν—ὡς εἰς προσευχὴν τοῦ μὲ σημιτικὰ χαρακτηριστικὰ προσώπου τοῦ ἀνδρὸς (παρένθ. *πίν. 1*).

Ἡ ὅλη στάσις τοῦ ἀνδρὸς, ἡ ἐμψύχωσις τοῦ σώματος διὰ τῆς κινήσεως, αἱ ἀκριβεῖς ἀναλογίαι, αἱ βραχύνσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματος, ἡ ἐνότης, ἡ ἐνάργεια καὶ ἡ ἰσορροπία τῶν κινήσεων ἀπεδόθησαν μὲ ἐξαιρετικὴν ἐπιτυχίαν, ἐλευθερίαν καὶ δεξιότητα, πιθανῶς κατ' ἀπομίμησιν ἐλληνικοῦ προτύπου¹. Καὶ εἶναι λίαν αἰσθητὴ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τούτου καὶ τῆς μεγαλοπρεποῦς μὲν, ἀλλ' ὄχι φυσικῆς στάσεως τοῦ βασιλέως καὶ τῆς ἀκαμψίας τοῦ πρὸ αὐτοῦ τοξότου, ἀμφοτέρων εἰκονιζομένων μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῶν κινήσεων τῆς ἀνατολικῆς τέχνης, τῆς ὁποίας καὶ αἱ παραμικρότεραι λεπτομέρειαι τῶν χειρονομιῶν, τῶν συμβόλων καὶ τῶν ἐνδυμάτων ἀκόμη ἔχουν μεγίστην σημασίαν, δηλουμένων κατὰ διαφόρους τρόπους, συμφώνως πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν καὶ τὸ ἀξίωμα ἐκάστου προσώπου.

Ἐκ τῆς συναφείας τοῦ ἀνδρὸς πρὸς τὸν δίσκον καὶ τῆς στάσεώς του δύναται νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι κατέχει δευτερεύουσαν μὲν, ἀλλ' οὐσιώδη θέσιν ἐν τῇ παραστάσει. Διαπιστοῦται ἄλλως τε ἐκ τοῦ ὅλου ἥθους τοῦ ἀνδρὸς, τῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς καὶ τοῦ βλέμματός του πρὸς τὰ ἄνω, ὡς εἰς προσευχὴν, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἀναστήματός του, τὸ ὁποῖον εἶναι μὲν βραχύτερον τοῦ τοῦ βασιλέως, ἀλλ' εἶναι ὑψηλότερον τῶν τοῦ ἀκολούθου καὶ τοῦ καθημένου ἀνδρὸς.

Προφανῶς ἐκπροσωπεῖ ἀνώτερόν τι ἀξίωμα Μάγου-ιερέως², καὶ κατὰ πᾶσαν

Εἰκ. 14. Πίναξις ἐκ Kerkouk
ἐν Λούβρῳ.

1 Ἀπὸ τῆς καταλήψεως τῆς Μ. Ἀσίας ὑπὸ τοῦ Κύρου, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπὶ τῶν Διαδόχων τὸ Ἰράν ὑπέστη ἐπίδρασιν τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης.

2 Οἱ Μάγοι-ιερεῖς ἀνήκον εἰς φυλὴν τινὰ τῶν Μήδων ἔχουσαν τὸ προνόμιον τῆς ἱερατείας ὅπως ἄ.χ. οἱ Λευῖται παρὰ τοῖς Ἰσραηλίταις καὶ οἱ Κήρυκες καὶ Εὐμολπίδαι τῶν Μυστηρίων τῆς Δήμητρος ἐν Ἐλευσίνι. Ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῶν Μάγων ἦτο ἡ τέλεσις τῶν ἱεροτελεστιῶν καὶ ἡ ἐπιμέλεια τῶν περὶ τὴν θρησκείαν, σύνολον παραδόσεων καὶ συμβολικῶν τύπων τῆς λατρείας ἀναγομένων εἰς παναρχαίους χρόνους καὶ θεσμούς.

Μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ πρώτου Περσικοῦ Κράτους διετήρησαν παρὰ τῷ λαῷ—ἐν τῇ διασπορᾷ—τάς ἐθνικάς καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις καὶ τὰ προγονικά ἰδανικά. Ἐπὶ τῶν Σασσανιδῶν, οἱ ὁποῖοι ἐστήριξαν τὴν ἀρχὴν των ἐπὶ τῆς θρησκείας, μεγάλην ἐχούσης ἰσχὺν ἐπὶ τῶν Ἰρανικῶν λαῶν, οἱ Μάγοι κατέλαβον ἐξέχουσαν

θέσιν, ὅτε ἀνήγαγον τὴν καταγωγὴν των καὶ εἰς τὸν μυθικὸν βασιλέα Manushtchithra. Ἐσχημάτισαν πανίσχυρον θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν ὄργανισμὸν διηρημένον εἰς κλάσεις, τῶν ὁποίων προῖστατο ὁ Mōbadhān - Mōbadh, ἀξίωμα ἀνάλογον πρὸς τὸ τοῦ Πατριάρχου, κατεῖχε δὲ καὶ ἐξέχουσαν θέσιν εἰς τὴν αἰθουσαν τῶν τελετῶν. Οἱ μάγοι ἐπέβλεπον τὰ πυρραϊθεῖα, ἐπεμελοῦντο τῶν τῆς θρησκείας καὶ παρεσκεύαζον τὸ ἀνάλογον πρὸς τὸν κυκεῶνα τῶν Ἐλευσινίων Μυστηρίων ἱερὸν ποτὸν Haoma (Soma κατὰ τοὺς Ἰνδοὺς) δι' ἐκθλίψεως ἐκ τοῦ φυτοῦ haoma ψιθυρίζοντες κατὰ τὴν προετοιμασίαν προσευχάς ἢ ἐπαναλαμβάνοντες χωρία τῆς Avesta.

Οἱ Μάγοι-ιερεῖς ἦσαν ἐπιφορτισμένοι ἐκτὸς τῆς ἐκτελέσεως τῶν τελετουργιῶν καὶ τῆς ἠθικῆς καθοδηγήσεως τοῦ λαοῦ καὶ τῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν ψυχῶν, CHRESTENSEN L'Iran σ. 31 καὶ 163.

Οἱ βασιλεῖς συνεβουλεύοντο Μάγους καὶ περὶ τῶν σπουδαίων ἐθνικῶν καὶ πολιτικῶν ὑποθέσεων, τῆς ἐκλο-

πιθανότητα ἐν τῇ ἐκτελέσει λειτουργικοῦ τινος συμβολικοῦ τύπου λατρείας, ἔχοντος σχέσιν μὲ τὸν θεὸν Ἥλιον τῶν Σασσανιδῶν, τὸν Μίθραν.

Ὁ Μίθρας, ὁ Sol invictus τῶν Μιθραϊστῶν εἰκονίζεται εἰς τὰ ἐλθόντα εἰς φῶς μνημεῖα ἀνθρωπόμορφος ὑπὸ διαφόρους τύπους, συνήθως ταυροκτόνος¹, τύπος δη-

Εἰκ. 15. Ἀνάγλυφον τοῦ Nimroud Dagħ (HUART *La Perse antique*).

μιουργηθεὶς κατὰ τὸν 2^{ον} π.Χ. αἰ. κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Ἡρακλέους συλλαμβάνοντος τὴν Κερυνίτιν ἔλαφον², πιθανῶς ἔλκων τὴν καταγωγὴν ἐκ προτύπου τινὸς τῆς Περγᾶμου³.

Εἰκονίζεται ἐπίσης ἱστάμενος ὁ Μίθρας μετὰ τοῦ βασιλέως Ἀντιόχου τοῦ Κομμαγενοῦ φέρων φρύγιον πῖλον καὶ ἀκτῖνας πέριξ τῆς κεφαλῆς του. Ὁ Μίθρας παρίσταται τείνων τὴν χεῖρα πρὸς τὸν Ἀντίοχον, θέμα σύνηθες καὶ ἐπὶ Σασσανιδικῶν μνημείων (εἰκ. 15)⁴. Ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον εἰκονίζεται καὶ ὀπισθεν τοῦ Σασσανίδου βασιλέως Ardashir Β' λαμβάνοντος τὸν δακτύλιον μετὰ τῶν ταινιῶν παρὰ τοῦ Ὁρομάσδου⁵ ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Tāq-i-Bostān. Εἰς ἀμφοτέρω τὰ μνημεῖα κρατεῖ καὶ τὸ baresma⁶, δέσμη ράβδων ἀνάλογον πρὸς τοὺς βᾶκχους τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἐπὶ τῆς συνθέσεως ἡλιακὸν σύμβολον ἀντικαθιστᾷ ἐξαιρετικῶς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἀνθρωπόμορφον ἐπὶ τῶν σχετικῶν μνημείων θεὸν Μίθραν, ὁ συνδυασμὸς τοῦ συμβόλου μετὰ τοῦ ὀπισθεν τούτου ἀνδρὸς καὶ ἡ περιστροφή τοῦ δίσκου ἀπορρίπτουσι τὴν πιθανότητα τῆς ἐκδοχῆς.

γῆς τοῦ βασιλέως, τῆς ἀμφισβήτησεως τοῦ θρόνου κλπ. ὥς δυναμένους νὰ προῖδωσι τὸ μέλλον διὰ τῆς ἐπισκοπῆσεως τοῦ ἱεροῦ πυρός, κατόχους δὲ προσέτι καὶ τοῦ μυστικοῦ τῆς προβλεπούσης τὰς τύχας ἀστρολογίας, τῆς ἐχούσης τὰς ρίζας τῆς εἰς τοὺς Χαλδαίους ἰδὲ CUMONT *Les rel. orient.* σ. 128 κέ. *passim*. CHRISTENSEN *L'Iran* σ. 116 κέ. καὶ σ. 412. HUART *La Perse ant.* σ. 101 κέ. Ἐπὶ πάντων τῶν ἀνωτέρω καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

1 CUMONT *Les relig. orient.* πίν. XII, ἔναντι σ. 140. *Τὸ αὐτοῦ Mithra ἐν DAREMBERG-SAGLIO Dictionn.* τόμ. 3^{ος} εἰκ. 5086, σ. 1947, εἰκ. 5092, 5093, σ. 1952. HUART *La Perse ant.* εἰκ. 14, σ. 140.

2 Ὁ τύπος οὗτος τῆς θυσίας τοῦ ταύρου παρατηρεῖται καὶ εἰς Ἑλληνικὰ μνημεῖα. Καθ' ὅμοιον περίπου τρόπον εἰκονίζεται Νίκη θυσιάζουσα ταῦρον ἰδὲ DA-

REMBERG-SAGLIO *Dictionnaire* τόμ. 4^{ος}, εἰκ. 5995, σ. 697.

Ἐξηκολούθησε δὲ ἐπαναλαμβανόμενος καὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἐποχὴν. Οὕτω εἰκονίζεται καὶ ὁ Δαβὶδ καταβάλλων τὸν λέοντα ἐπὶ πινακίῳ τῆς Κύπρου τοῦ 6^{ου} μ.Χ. αἰ. DALTON εἰκ. 57, 58 σ. 98, 99.

3 Ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνιστικῆς τέχνης ἐπὶ τῶν Σασσανιδῶν παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ ἄλλων μνημείων. Ἰδὲ J. H. SCHMIDT *L'expédition de Ctésiphon en 1932, SYRIA*, τόμ. XV (1934) σ. 15 κέ.

4 HUART *La Perse antique* εἰκ. 13, σ. 139.

5 CHRISTENSEN *L'Iran* εἰκ. 28, σ. 255 καὶ σ. 145 ἐνθα καὶ ἄλλαι παραπομπαί.

6 Τὸ baresma συνήθως κρατοῦσιν ἐπὶ τῶν μνημείων τοῦ Μίθρα δύο δαδοφόροι (Μάγοι-ιερεῖς), τοῦ ἐνὸς μὲ τὴν ράβδον στρεφομένην πρὸς τὰ ἄνω καὶ τοῦ

Ὁ περιστρεφόμενος ὑπὸ τοῦ Μάγου ιερέως δίσκος ἀναμφιβόλως ἔχει συμβολικὴν σημασίαν, ἀλλὰ ποίαν;

Ὡς γνωστὸν πᾶσαι αἱ θρησκεῖαι περιλαμβάνουσι πολλὰ σύμβολα πρὸς δήλωσιν ἑννοιῶν συνδεομένων μὲ τὰς μυθικὰς παραδόσεις, τὰς δοξασίας τῆς πρὸς τὸ θεῖον λατρείας καὶ τὰ θέσμια ἐκάστης φυλῆς καὶ ἱστορικῆς περιόδου. Διὰ τῶν διαφόρων συμβόλων καὶ τελετῶν, ἀκόμη δὲ καὶ διὰ τῆς ἀναπαραστάσεως τούτων ἐπὶ εἰκονικῶν μνημείων, διετηροῦντο αἱ ἔθνικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ παραδόσεις ζωηραὶ εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ. Οὐσιῶδες δὲ χαρακτηριστικὸν τῶν θρησκευτικῶν δοξασιῶν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν εἶναι ὁ συμβολισμός, ἡ ἐπίδρασις τοῦ ὁποῖου εἶναι καταφανὴς καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν¹.

Μεταξὺ τῶν διαφόρων συμβολισμῶν σπουδαίαν θέσιν κατέχει ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων καὶ ἡ περιστροφικὴ κίνησις, ἀπομίμησις τῆς τοῦ κόσμου περιφορᾶς², ἀποσκοποῦσα τὴν ἐρμηνείαν διαφόρων θρησκευτικῶν, σχετικῶν πρὸς ταύτην, ἑννοιῶν.

Οἱ πρωτόγονοι λαοί, ἀνίκανοι νὰ ἐξηγήσουν τὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν των ἐξελισσόμενα φυσικὰ φαινόμενα καὶ νὰ εἰσδύσουν εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως, ἐδημιούργησαν καὶ διάφορα σύμβολα, διατυποῦντα τὰς ἀντιλήψεις των περὶ τῆς περιστροφικῆς κινήσεως τοῦ σύμπαντος, συνυφανθέντα πρὸς τὰς μυθικὰς παραδόσεις καὶ θρησκευτικὰς δοξασίας ἐκάστου λαοῦ. Ἐνεκεν ὅμως τῆς ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν τὰ διάφορα σύμβολα εἰσεχώρησαν καὶ εἰς τὰς γειτονικὰς χώρας, πιθανῶς διὰ τῶν ἔργων τῆς μικροτεχνίας, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζετο καὶ ἡ περιστροφικὴ κίνησις. Τὰ ξένα στοιχεῖα συνεχωνεύθησαν εἰς τὰς εἰσαχθείσας χώρας πρὸς συγγενῇ τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου στοιχεῖα προσαρμοσθέντα πρὸς οἰκείας μυθικὰς παραδόσεις καὶ θρησκευτικὰς δοξασίας.

Οὕτω ὁ πυριφλεγὴς περιστρεφόμενος τροχός, ἐφ' οὗ ἦτο δεδεμένος ὁ Ἰξίων (εἰκ. 16)³ εἶναι μῦθος ἡλιακὸς τῆς Μεσοποταμίας παριστῶν τὸν θεὸν Ἥλιον τῶν

ἑτέρου πρὸς τὰ κάτω· ἰδὲ CUMONT *Les relig. orient.* πίν. XII, ἔναντι σ. 140. ΣΤΡΑΒ. 733: «Τὰς δ' ἐπὶ δὴς ποιοῦνται (οἱ Μάγοι) πολὺν χρόνον ῥάβδων μυρικίνων λεπτῶν δέσμην κατέχοντες... Καθ' ἡμέραν δὲ εἰσιόντες ἐπάδουσιν ὥραν σχεδόν τι πρὸ τοῦ πυρὸς τὴν δέσμην τῶν ῥάβδων ἔχοντες».

1 DALTON *Byz. Art and Arch.* σ. 708. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ *Χριστ. καὶ Βυζαντ.* ἀρχαιολογία τόμ. 1ος (1942), σ. 91 κέ. Α. ΟΡΑΝΑΘΟΥ *Παλαιοχριστ. βασιλικαὶ τῆς Λέσβου.* Ἀρχ. Δελτ. τόμ. 12 (1932) σ. 28.

2 Ὡς εἶναι ὁ κύκλος ἡ τροχός, ἡ swastika, ὁ στρόβιλος, πτηνὰ ἢ ζῶα τρέχοντα κυκλικῶς, ZOLTAN TAKACS *The Art of Greater Asia* σ. 18 κέ. MASPERO *L'archéologie Égypt.* εἰκ. 275, σ. 300. CONTENAU *Manuel*, τόμ. 1ος εἰκ. 184, 185, σ. 284, 285. GRAEF-LANGLOTZ *Die antiken Vasen von der Akropolis*

zu Athen. I, πίν. 32, Νο 606. L. BRONSTEIN *Space Tormes in Persian Miniature Composition* ἐν *Bull. of the Amer. Inst. for Pers. Art and Arch.* τόμ. IV, Νο 1 (1935) σ. 26.

Περὶ περιστροφικῆς κινήσεως παρατηρεῖται καὶ εἰς Μινωϊκὰς σφραγίδας. Ἰδὲ προχείρως ΧΑΤΖΗΔΑΚΙ *Μινωϊκοὶ τάφοι ἐν Κρήτῃ.* ΑΔ. τόμ. 4ος (1913) πίν. 4α, β ἔναντι σ. 56, ὅπου ζῶα περιστρέφονται ἐντὸς κυκλικοῦ χώρου. ΑΓΝΗΣ ΞΕΝΑΚΗ *Οἱ Μινωϊκοὶ σφραγιδόλιθοι τῆς συλλογῆς Γιαμαλάκη.* Κρητικὰ Χρονικά, ἔτ. Γ', τεύχ. 1ον (1949) σ. 64 κέ. ἐνθα πολλὰ παραδείγματα θεμάτων μὲ περιστροφικὴν κίνησιν.

Πιθανῶς καὶ οἱ κυκλικοὶ ὀργαστικοὶ χοροὶ δηλοῦσι τὴν αὐτὴν ἑννοίαν. J. de MORGAN *L'humanité pré-historique* εἰκ. 158, σ. 267.

3 COOK *Zeus I* πίν. XVI ἔναντι σ. 202.

Ἀσσυρίων. Τὸ μυθικὸν θέμα παραληφθὲν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συνυφάνθη πρὸς οἰκείαν αὐτοῖς μυθικὴν παράδοσιν¹.

Ὁ κύκλος «ὁ περιστρεφόμενος ἐν τοῖς τῶν θεῶν τεμένεσιν εἰλκυσμένος παρ' Αἰγυπτίων» τὸν ὁποῖον ἀναφέρει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Στρωμ. 5 σ. 242) εἶναι ἀσφαλῶς ἐκ τῶν συμβολισμῶν τῶν συνδεομένων πρὸς τὴν περιστροφικὴν κίνησιν διατυποῦσαν

Εἰκ. 16. Καμπανικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Κύμης Παράστασις τοῦ Ἰξίονος. Βερολῖνον 3023.

θρησκευτικὴν δοξασίαν τῶν Αἰγυπτίων. Ὁ τροχὸς ἀπετέλει μέρος τῶν ἐξαρτημάτων αἰγυπτιακῶν τινῶν ἱερῶν, ἐθεωρεῖτο δὲ καὶ ἐξαγνιστικός².

Καὶ ὁ τροχὸς τοῦ νόμου τοῦ Βούδδα εἶναι ἡλιακὸν σύμβολον, ὡσαύτως δὲ καὶ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας³.

Καὶ εἰς ἄλλους ἀνατολικοὺς λαοὺς ἡ περιστροφικὴ κίνησις συνδέεται πρὸς θρησκευτικὰς δοξασίας. Εἰς τὸ Θιβέτ λ.χ. διὰ τὴν προσευχὴν τοῦ κοινοῦ λαοῦ χρησιμοποιῶνται προσευχητικοὶ τροχοὶ καὶ προσευχητικοὶ μύλοι (OTTO HENNE Religions und Sittengeschichte σ. 110).

Ἡ περιστροφικὴ κίνησις ἐδήλου καὶ τὴν μετεμψύχωσιν: «Παλαιὸς ὁ λόγος Ὁρφικός τε καὶ Πυθαγόρειος, ὁ πάλιν ἄγων τὰς ψυχὰς εἰς τὸ σῶμα, καὶ πάλιν ἀπὸ τοῦ σώματος ἀνάγων, καὶ τοῦτο κυκλικῶς».

¹ A. DE RIDDER - W. DEONNA L'art en Grèce 1924 σ. 388 κέ. A. KRAPPE La genèse des mythes σ. 335. B. COOK Zeus I σ. 197 κέ.

Ὁ ἥλιος ὡς κύκλος: Ἀναξίμανδρος κατὰ τὸν Ἀέτιον «κύκλον εἶναι (δηλ. τὸν ἥλιον). . . ἄρματιφ τροχῶ παραπλήσιον, . . . πλήρη πυρός». Ὁ αὐτὸς Ἀναξίμανδρος κατὰ τὸν Ἀχιλλέα Τάτιον «τινὲς δέ, ὧν ἐστὶ καὶ Ἀναξίμανδρος, φασὶ πέμπειν αὐτὸν (δηλ. τὸν ἥλιον) τὸ φῶς σχῆμα ἔχοντα τροχοῦ (COOK ἔ. ἀ. III σ. 1072 μετὰ τῶν ἐκεῖ παραπομπῶν.

Ἀσχετος φαίνεται ὁ Ἀπόλλων Ἰξίος, ἅτε προερχόμενος ἐκ τοῦ Ροδιακοῦ τοπωνυμίου Ἰξία (ΣΤΕΦ. BYZ. ἐν λ. Ἰξία). GRUPPE Griech. Myth. II σ. 1236 σημ. 4.

² HARRISON Prolegomena to the Study of Greek Religion (1908) σ. 588 κέ., ὅπου πλεῖστα παραπομπαὶ περὶ τοῦ τροχοῦ ἢ κύκλου.

³ MASSON - OURSEL, WILLMAN GRABOWSKEN, PHILIPPE STERN L'Inde antique et la civilisation Indienne (1933) σ. 182.

Καὶ οἱ Ὀρφικοὶ διὰ τοῦ «κύκλου δ' ἐξέπταν βαρυπενθέος ἀργαλέοιο», ἐκ τῶν ἄρθρων τῆς ὁμολογίας τῆς πίστεώς των εἰς τὰ Ὀρφικὰ Μυστήρια, φαίνεται ὅτι εἶχον ὑπ' ὄψει των κυκλικὴν εἰκονικὴν παράστασιν τῆς μετεμψυχώσεως, τὴν κίνησιν δηλ. τῶν ἀνερχομένων καὶ κατερχομένων ἐκ νέου ψυχῶν εἰς τὸ φυσικὸν πεδῖον πρὸς νέαν ἐνσάρκωσιν. Ἡ δοξασία προέρχεται ἐκ τῶν Αἰγυπτίων, οἱ ὅποιοι πρῶτοι κατὰ τὸν Ἡρόδοτον (2. 123) ἀνέπτυξαν τὴν θεωρίαν ὅτι ἡ ψυχὴ, ἀθάνατος οὖσα, μετενσαρκοῦται κατὰ περιόδους.

Εἰς τὰ μυστήρια τοῦ Μίθρα ὑπῆρχεν ἐπίσης τὸ δόγμα τῆς μετενσαρκώσεως, κατὰ τὴν ἄνοδον μάλιστα τῶν ψυχῶν εἰς τὰς ἑπτὰ πλανητικὰς σφαίρας· ὁ Μίθρας ἐχρησίμευεν ὡς ὁδηγὸς εἰς τοὺς ὁπαδοὺς τῆς θρησκείας του μέχρι τῆς ἀνόδου των εἰς τὴν ἐβδόμην σφαῖραν, τὴν σφαῖραν τῶν μακάρων¹.

Ἡ περιστροφικὴ κίνησις διατυπώνει παραστατικώτατα τὰς ἐννοίας ταύτας, ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν ὅμως παράστασις δὲν φαίνεται ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὴν μετεμψύχωσιν, μᾶλλον δὲ δύναται νὰ σχετισθῇ, νομίζω, πρὸς τὸ φαινόμενον τῆς περιστροφικῆς κινήσεως τοῦ ἡλίου.

Ἡ ἐρμηνεία, εἶναι ἀληθές, ἐκ τῶν εἰκονικῶν μνημείων παραστάσεως διατυπώσεως δοξασίας ἢ τύπους λατρείας ἐκλιπούσης θρησκείας εἶναι ἐπισφαλής, ἐφ' ὅσον τὸ πλεῖστον τῶν πειστικῶν δεδομένων, τὰ ὅποια εἶναι ἀπαραίτητα πρὸς κατανόησιν, ἔλειψαν ἢ καὶ ἐὰν διατηροῦνται τινα ὑποτυπωδῶς εἰς λαϊκὰς παραδόσεις, ἐν παντελεῖ ἀγνοία τῆς παμπαλαίας προελεύσεώς των, εἶναι ἀπρόσιτα, χρήζοντα ἐπιτοπίου εἰδικῆς μελέτης.

Παρὰ τὰ ἀνωτέρω προτείνω μετ' ἐπιφυλάξεως τὴν κατωτέρω ἐρμηνείαν τῆς παραστάσεως δίδουσαν ἀφορμὴν πρὸς ἔρευναν εἰς τοὺς ἐντριβεστέρους ἐμοῦ εἰς τὰ τῆς θρησκείας τῶν Ἰρανικῶν λαῶν καὶ τῶν τελουμένων ὑπὸ τούτων ἑορτῶν.

Ἡ ἐναργῶς δηλουμένη περιστροφικὴ κίνησις τοῦ ἡλιακοῦ συμβόλου, ἀσφαλῶς ἀπεικονίζουσα ἱεροτελεστείαν, ὥς ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Μάγου-ιερέως, ἀποσκοπεῖ, νομίζω, τὴν ἀναπαράστασιν συμβολικοῦ τινος τυπικοῦ ἐθίμου τῆς λατρείας τοῦ Ἡλίου, ἔχοντος σχέσιν πρὸς τὴν τελουμένην ὑπὸ τῶν Σασσανιδῶν ἑορτὴν τοῦ Μίθρα κατὰ τὸν μῆνα Mihr².

Φιλέορτοι ὄντες οἱ Σασσανίδαι εἶχον ἀφιερῶσαι ἕκαστον τῶν δώδεκα μηνῶν εἰς ἓνα θεόν³, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐτελοῦντο κατὰ τὸν ἀντίστοιχον μῆνα πολυήμεροι πανηγύρεις ἀναφερόμεναι εἰς τὰς συνδεομένας πρὸς τὰς ὥρας τοῦ ἔτους ἀγροτικὰς ἐργασίας, προϊστορικὰς μυθικὰς παραδόσεις καὶ ἐθνικὰ ἔθιμα.

Αἱ γεωργικαὶ ἐργασίαι, ἡ ἐπιτυχία τῶν ὁποίων ἐξηρτᾶτο ἐκ τῶν καιρικῶν συνθηκῶν, παρὰ τοῖς Σασσανίδαις ἦσαν ἱερὰ τελεταί, κοινὰ ἄλλως τε εἰς πάντας τοὺς λαούς⁴. Τὰς λεπτομερείας τῶν ἑορτῶν παρίστανον συμβολισμοί, προϊόντα πίστεως καὶ

1 CUMONT *Les relig. orient.* σ. 272. Καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ θεὸς Ἥλιος ἦτο ὁ ψυχοπομπὸς τῶν βασιλέων, ELIADE, ἑ.δ. σ. 131.

2 CHRISTENSEN *L'Iran* σ. 173 κέ.

3 CHRISTENSEN ἑ.δ. σ. 169 κέ. HUART *La Perse ant.* σ. 234 κέ.

4 ELIADE *Traité d'hist. des relig.* σ. 285 κέ.

G. RENARD *Le travail dans la préhistoire* (1927) σ. 155 κέ. DELAPORTE *Les Hittites* σ. 265 κέ. Καὶ ἐπὶ τῶν Κρητικῶν μνημείων παρατηροῦνται ἀγροτικαὶ σκηναὶ τῆς λατρείας· ἰδὲ CH. PICARD *Les orig. du polythéisme hell.* τόμ. 1^{ος} σ. 111, ἐνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

δαισιναιμονίας, ἀποβάντες σὺν τῷ χρόνῳ μαγικοί τύποι. Ὁ συμβολισμὸς ὅμως τῆς αὐτῆς ἐννοίας διέφερε κατὰ τόπους ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς καὶ τῆς φυλῆς.

Ἐορταί ἐτελοῦντο κατὰ τὴν ἑναρξιν ἐκάστης ὥρας τοῦ ἔτους, αἱ πλείσται ὅμως τούτων ἐπανηγυρίζοντο κατὰ τὴν ἑαρινὴν ἰσημερίαν, λόγῳ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς φύσεως, ὅτε ἐώρταζον καὶ τὸ νέον ἔτος¹, ἐτελοῦντο ἐξ ἴσου καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς συγκομιδῆς.

Αἱ τελούμεναι ἐορταί ὑπὸ τῶν Σασσανιδῶν συμφώνως πρὸς τὸ ἡμερολόγιον αὐτῶν εἶχον γενικῶς τὸν χαρακτήρα τῶν ἀγροτικῶν πανηγύρεων ἥδη ἐν τῇ γενέσει των κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Τὰς λαϊκὰς αὐτὰς πανηγύρεις παρέλαβεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἡ ἐπίσημος θρησκεία τοῦ Κράτους, κατὰ τὴν νέαν δὲ ταύτην φάσιν ἔλαβον ἐπίσημον θρησκευτικὸν χαρακτήρα καὶ αἱ ἐορταί ἐτελοῦντο μετὰ μεγάλης πομπῆς καὶ λαϊκῶν πανηγύρεων, διετήρησαν ὅμως καὶ παναρχαίους τινὰς μαγικοὺς τύπους, σπέρματα πρωτογόνου λατρείας, ἀναχθέντας εἰς συμβολικοὺς θεσμούς. Αἱ ἐορταί τέλος συνεδέθησαν καὶ πρὸς μυθικὰ γεγονότα².

Δὲν ἀποκλείεται ἄρα ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ ὑπὸ ἐξέτασιν παρὰστασις ἔχει συμβολικὴν σχέσιν πρὸς τὴν τελουμένην πρὸς τιμὴν τοῦ Μίθρα πολυήμερον πανήγυριν Mithran, μίαν τῶν σπουδαιότερων πανδημῶν πανηγύρεων τῶν Σασσανιδῶν³, τελουμένην τὴν 16^{ην} τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὸν Μίθραν μηνὸς Mithr⁴.

Φαίνεται ὅτι πρὸ τῶν Σασσανιδῶν τὸ ἔτος ἤρχιζε κατὰ τὸν μῆνα Mithr καὶ τὸ Mithran, ἐορτὴ τοῦ φθινοπώρου, συνέπιπτε πρὸς τὴν πρώτην τοῦ ἔτους⁵. Ἡ ἐορτὴ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους μετετέθη εἰς τὸ χειμερινὸν ἡλιοστάσιον.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πανηγύρεως ὁ βασιλεὺς τῶν Σασσανιδῶν ἔφερε τιάραν, ἐπὶ τῆς ὁποίας εἰκονίζετο ὁ ἥλιος ἐντὸς στρεφομένου τροχοῦ⁶.

Ἀναντιρρήτως λοιπὸν ἡ ἐορτὴ ἐσχετίζετο πρὸς τὴν περιστροφικὴν κίνησιν τοῦ ἡλίου. Σχετικὴ ἔννοια εἰκονίζεται καὶ ἐπὶ ἀσσυριακοῦ μνημείου, ὅπου δύο θεότητες πρὸ τοῦ καθημένου θεοῦ Ἡλίου κρατοῦσιν ἀνὰ ἓν ἄκρον σχοινίου διὰ τοῦ ὁποίου μεταδίδουσι τὴν κίνησιν εἰς τὸν ἡλιακὸν τροχὸν (εἰκ. 6).

Κατὰ τὰς παραδόσεις ὅμως, αἱ ὁποῖαι πολλάκις συγχέουσι πρόσωπα καὶ γεγονότα

¹ Οἱ λαοὶ τῆς πρόσω Ἀσίας, τοῦ Καυκάσου καὶ τοῦ Ἰράν ἐπίστευον ὅτι τὸ ἔτος ἀνανεοῦται μετὰ τὸ τέλος τοῦ χειμῶνος. Περί τῶν τελετῶν διὰ τὴν ἀνανέωσιν τοῦ χρόνου καὶ τῆς σημασίας των ἰδὲ ELIADE ἔ.δ. σ. 340 κέ. AUDIN Les fêtes solaires σ. 38 κέ.

Περὶ τῶν τελουμένων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐορτῶν τῶν σχετιζομένων πρὸς τὰς ὥρας τοῦ ἔτους καὶ τὴν γεωργίαν ἰδὲ L. GERNET - A. BOULANGER Le génie Grec dans la religion (1932) σ. 32 κέ.

Συναφεῖς ἐορταί πρὸς τὴν γεωργίαν καὶ τὰς ὥρας τοῦ ἔτους τελοῦνται καὶ σήμερον ὑπὸ τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν μετὰ τῶν σχετικῶν παραλλαγῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τοῦ Ἰσλαμισμοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν ἰδὲ ELIADE ἔ.δ. σ. 288 κέ.

² CHRISTENSEN L'Iran σ. 168 κέ.

³ Ἐκ τῶν διαδεχομένων ἀλλήλας ἐορτῶν τῶν Σασσανιδῶν δύο ἦσαν αἱ σπουδαιότεραι ἡ Mithran καὶ ἡ Nowroz — τοῦ νέου ἔτους — καθ' ἃς καὶ ὁ βασιλεὺς ἐπαρουσιάζετο πρὸ τοῦ κοινοῦ CHRISTENSEN L'empire des Sassanides σ. 98.

⁴ CHRISTENSEN L'Iran σ. 173 κέ. HUART La Perse antique σ. 234 κέ. Αἱ δευτερευούσης σημασίας ἐορταί πρὸς τιμὴν τοῦ Μίθρα ἐτελοῦντο τὴν 6^{ην} ἡμέραν ἐκάστου μηνός.

⁵ CHRISTENSEN L'Iran σ. 171 κέ. ὅπου καὶ περὶ τῶν διαφόρων ἡμερολογίων παρὰ τοῖς Σασσανιδαῖς καὶ τῶν ἐπελθουσῶν μεταβολῶν τῶν ἐορτῶν.

⁶ CHRISTENSEN ἔ.δ. σ. 174. HUART ἔ.δ. σ. 235.

ή έορτή εἰς μεταγενεστέρους χρόνους συνεδέθη πρὸς μυθικὰς παραδόσεις παμπαλαίων χρόνων. Ἐθεωρήθη λοιπὸν ἰδρυθεῖσα εἰς ἀνάμνησιν τῆς νίκης Féridoûn κατὰ τοῦ βασιλέως τῆς Βαβυλῶνος Dahhâk. Ἐπειδὴ δὲ πρὸς ἐπικουρίαν τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωος, διὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ ἐχθροῦ, κατῆλθον ἄγγελοι ἐξ οὐρανοῦ, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς έορτῆς, πολεμιστῆς ἰστάμενος εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου (CHRISTENSEN L'Iran σ. 174) ἐπεκαλεῖτο μεγαλοφῶνως τοὺς ἀγγέλους λέγων: «ἄγγελοι κατέλθετε εἰς τὴν γῆν, κτυπήσατε τοὺς δαίμονας καὶ τοὺς κακοποιοὺς καὶ ἐκδιώξατε τούτους ἐκ τοῦ κόσμου».

Ὅστις κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Mihrgān ἔτρωγε κόκκους τινὰς ροδίου καὶ ὠσφραίνετο ροδόνηρον ἐπροφυλάσσετο ἀπὸ τῶν δυστυχημάτων.

Κατὰ τὴν έορτὴν τοῦ Mihrgan, ὅπως καὶ κατὰ τὴν τοῦ Nowrōz, οἱ τιτλοῦχοι καὶ οἱ εὐγενεῖς προσέφερον εἰς τοὺς βασιλεῖς παντοειδῆ δῶρα (πολύτιμα, συμβολικὰ, ἀλλὰ καὶ ἀπλᾶ (ἐν πορτοκάλλιον λ.χ.¹), τὰ ὅποια κατεγράφοντο λεπτομερῶς μὲ τὸ ὄνομα τοῦ δωρητοῦ, οὗτος δὲ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ζητήσῃ βοήθειαν παρὰ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου ἐν ὧρα ἀνάγκης.

Τὸ ἔθιμον τῶν προσφερομένων δώρων ἦτο ἀρχαῖον μνημονευόμενον καὶ ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ἀναφερομένου εἰς δῶρον, τὸ ὅποιον ἐδόθη εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας κατὰ τὴν έορτὴν ταύτην².

Ἀλλὰ καὶ βασιλεῖς τινες τῶν Σασσανιδῶν διένεμον κατὰ τὰς ἀνωτέρω έορτὰς τοῦ Nowrōz καὶ τοῦ Mihrgān εἰς τοὺς ὑπηκόους των δῶρα ἀνάλογα πρὸς τὴν κοινωνικὴν τάξιν ἐκάστου καὶ πρὸς τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας παρεῖχον εἰς τὸν βασιλέα, συνήθως ἐνδύματα ἐκ τῆς βασιλικῆς ἱματιοθήκης.

Ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων τούτων ἦσαν ἐνυφασμένα ἢ κεντημένα εἰκόνες τῶν βασιλέων ἢ συμβολικὰ σημεῖα δηλοῦντα τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Ἡ βασιλικὴ συνήθεια νὰ τιμῶσιν ἐξεχούσας προσωπικότητας διὰ τῆς δωρεᾶς ἐπισήμου ἐνδυμασίας (robe d'honneur) εἶναι ἀρχαιοτάτη, εἰσῆχθη δὲ καὶ μεταξὺ τῶν Χαλιφῶν.

Ἡμέρας τινὰς πρὸ τῆς έορτῆς — ὅπως καὶ κατὰ τὴν έορτὴν τοῦ Nowrōz — οἱ βασιλεῖς τῶν Σασσανιδῶν ἀνήγγελλον διὰ κήρυκος ὅτι θὰ ἐδέχοντο πάντας τοὺς ὑπηκόους των ἄνευ ἐξαιρέσεως εἰς ἀκρόασιν, καθ' ἣν θὰ ἠδύναντο νὰ ὑποβάλωσι τὰ παράπονά των κατὰ παντὸς ἀδικοῦντος αὐτοὺς καὶ ἐὰν ἀκόμη ἐστρέφοντο κατ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως.

Εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ἀνακτόρου ὁ Mōbadhan - Mobadh ἐτοποθέτει, κατὰ διαταγὴν τοῦ βασιλέως, ἀνθρώπους ἐμπιστοσύνης, οἱ ὅποιοι ἐπέβλεπον, ὥστε οὐδεὶς νὰ δύναται νὰ ἐμποδίσῃ τὴν εἴσοδον εἰς οἶονδήποτε προσερχόμενον διὰ νὰ ὑποβάλῃ τὰ παράπονά του³. Αἱ ἀναφερόμεναι ἐναντίον τοῦ βασιλέως ὑποθέσεις κατὰ πρῶτον ἐξητάζοντο ὑπὸ τοῦ Mobadhān - Mobadh καὶ τοῦ ἀνωτάτου φύλακος τῶν ἱερῶν καὶ ἐὰν μὲν ἦσαν βάσιμοι ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸ ἀδίκημα ἐδικαιοῦτο, ἐὰν ὅμως ἡ κατηγορία ἦτο ἄδικος ὁ καταδότης ἐτιμωρεῖτο αὐστηρῶς.

Ἡ έορτὴ τοῦ Mihrgān εἶχε τόσον βαθεῖας τὰς ρίζας⁴, ὥστε έωρτάζετο καὶ

¹ CHRISTENSEN ἑ.ἀ. σ. 407 κέ.

² ΣΤΡΑΒ. 530: «Ὁ σατράπης τῆς Ἀρμενίας τῷ Πέρει (βασιλεῖ) κατ' ἔτος διςμυρίους πῶλους τοῖς Μιθραϊκοῖς (ὁ Cumont διώρθωσεν εἰς Μιθραϊκάνους) ἔπεμπεν».

³ CHRISTENSEN L'Iran σ. 301. HUART La Perse ant. σ. 197.

⁴ Καὶ ἡ λατρεία τοῦ πυρὸς διατηρεῖ ἀκόμη καὶ σποραδικοὺς μύστας μεταξὺ τοῦ λαοῦ καὶ σήμερον· ἰδὲ

μετὰ τὴν Ἀραβικὴν κατοχὴν ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων Περσῶν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ χειμῶνος, ἀναμφιβόλως μετὰ τροποποιήσεών τινων. Παρὰ τὴν μεγάλην ἐξάπλωσιν τοῦ Μιθραϊσμοῦ εἰς τὴν Εὐρώπην οὐδαμοῦ ἀναφέρεται ἡ ἐορτὴ Μιθρακάνα. Ὁ Cumont δμως νομίζει ὅτι εἶναι ἡ κατὰ τὴν 25ην Δεκεμβρίου τελουμένη ἐν Ρώμῃ ἐορτὴ τοῦ Natalis invicti.

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κεντήματος παράστασις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐορτήν. Ἄλλ' ἀσφαλῶς δὲν πρόκειται περὶ πιστῆς ἀναπαράστασεως τῆς τελετῆς. Ὁ καλλιτέχνης δὲν ἀπεικόνισε τὴν τελετουργίαν, ὅπως ἐγένετο, ἀλλ' ἀπέδωκε τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ σημεῖα αὐτῆς, διατυπώσας τὴν συμβολικὴν ἔννοιαν τῆς ἐορτῆς. Τοῦτο παρατηρεῖται ἄλλως τε καὶ ἐπὶ ἄλλων μνημείων ἀπεικονιζόντων τελετὰς (ζωφόρος Παρθενῶνος, πομπὴ τῆς Ραβέννης κ.ἄ.).

Ἡ περιστροφή τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου συμβολίζει μὲν τὴν ἀλληλοδιαδοχὴν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν παραστάσεως παριστᾷ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συμβολικῶς τὴν κατὰ τὴν ἀνατολὴν καὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου βαθμιαίαν μετακίνησιν τῆς θέσεώς του ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος καὶ τὴν ἀδιακόπως μεταβαλλομένην ἀπόκλινσιν τούτου, κυρίως δὲ τὰ δύο σταθερὰ σημεῖα τῆς ταλαντεύσεως τούτου, τὰς τροπὰς, φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων παρατήρησεν ὁ ἄνθρωπος καὶ ἐπανηγύρισε παντοιοτρόπως¹, ἐφ' ὅσον ὁ πανηγυρισμὸς τῆς ἐορτῆς περιεστρέφετο περὶ τὸ ἡλιοστάσιον ἢ τὰς ἰσημερίας.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐξήγησιν ταύτην καὶ ὁ πρὸ τοῦ βασιλέως τοξότης παριστᾷ τὸν πρωῒνὸν κήρυκα τῆς ἐορτῆς. Ἡ ἀκαμπτος στάσις του, ἡ προσήλωσις τοῦ βλέμματός εἰς τὸ τόξον, τὸ ὁποῖον κρατεῖ μετὰ θρησκευτικῆς εὐλαβείας — ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ ἱεροῦ τινος ἀντικειμένου — ἡ χειρονομία τῆς δεξιᾶς του, ὁμοία πρὸς τὴν χειρονομίαν σεβασμοῦ καὶ λατρείας καὶ ἡ ὅλη συγκέντρωσις τοῦ τοξότου ἐπιμαρτυρεῖ τὸ ἐπίσημον τῆς θρησκευτικῆς πομπῆς. Τὸ τόξον ἄρα γε εἶναι τὸ βασιλικόν, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν τελετὴν κρατεῖ ὁ τοξότης;

Ὁ τοξότης κατὰ τὸν Lamm τοξεύει ἐχθρόν.

Ὁ ἀκρωτηριασμὸς τοῦ κεντήματος ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ ἔλλειψις σχετικῶν βοηθημάτων ἐν Ἀθήναις ἀφ' ἑτέρου δὲν ἐπιτρέπουν νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἀκριβῆ θέσιν καὶ τὴν σχέσιν πρὸς τὴν σύνθεσιν τῆς ἡμικεκλιμένης τετάρτης μορφῆς. Ἐπὶ τοῦ κεντήματος ἀσφαλῶς εἰκονίζοντο καὶ ἄλλα πρόσωπα, ἀλλ' ἄγνωστον πῶς.

Ἡ διασωθεῖσα μορφή, τμῆμα τῆς ὅλης παραστάσεως, στηριζομένη διὰ τῆς δεξιᾶς αὐτῆς ἐπὶ τινος ἀκαθορίστου ἀντικειμένου προσέρχεται ἄραγε νὰ προσφέρει τοῦτο ταπεινῶς ὡς δῶρον εἰς τὸν βασιλέα; Κατὰ τὸν Lamm εἶναι ὁ φονευθεὶς ἐχθρὸς καὶ παραβάλλει τὴν στάσιν του πρὸς τὴν τοῦ θνήσκοντος Γαλάτου.

PERROT CHIRIEZ ἑ.ἄ. τόμ. 5ος σ. 651 κέ.

Λεῖψανα τῆς πυρολατρείας, ἐορτῆς τελουμένης ἀπὸ παναρχαίων χρόνων μὲ διαφόρους τύπους καὶ συμβολισμούς, σφύζονται καὶ σήμερον μεταξὺ λαῶν διατηρούντων παμπάλαιας παραδόσεις καὶ ἔθιμα.

Σχετικὰ εἶναι τὰ τελούμενα μέχρι τῆς σήμερον ἐν Θράκῃ «Ἀναστενάρια» ἰδὲ ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Ἀναστενάρια. Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸν ΙΕ' τόμ. τοῦ Ἀρχείου τοῦ Θρακικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ

Θησαυροῦ 1951

Ἡ τῶν παναρχαίων ἐορτῶν τῶν ἡλιοστασιῶν λεῖψανα θεωροῦνται τὰ καὶ σήμερον τελούμενα κατὰ τὰς τροπὰς τοῦ ἡλίου. Ἰδὲ ELIADE Traité d'hist. de relig. σ. 135 κέ. ὅπου περὶ τοῦ ἔθιμου τοῦ πανηγυρισμοῦ τῶν ἡλιοστασιῶν διὰ τροχῶν ἢ δίσκων ἀνημμένων δηλούντων τὴν κίνησιν τοῦ ἡλίου, Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ Ἐορταὶ τοῦ ἁγ. Ἰωάννου. Λαογραφ. Σύμμεικτα τόμ. 1ος, σ. 86 κέ. καὶ τόμ. 2ος σ. 118.

Προορισμός. Ὁ προορισμός τοῦ κεντήματος ὡς ἐκ τοῦ ἑλλιποῦς τοῦ ὑφάσματος δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ ὀρισθῇ, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐκδοχὴ ὅτι προέρχεται ἐκ βασιλικοῦ ἐνδύματος.

Τὰ βασιλικά ἐνδύματα πλὴν τοῦ πολυτελεστάτου διακόσμου ἐκ μαργαριτῶν καὶ πολυτίμων λίθων ἔφερον καὶ διάφορα διακοσμητικὰ θέματα κεντημένα ἢ ὑφαντὰ (τετράφυλλα, κλαδίσκους ἐντὸς κύκλου — ἱερὸν δένδρον; — νήσας, ἱπποκάμπους κλπ.)¹. Πρὸς τούτοις παρίσταντο καὶ σύμβολα τῆς βασιλικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ βασιλέως, ὡς ἀνωτέρω. Πιθανῶς ἐκ Περσικῆς ἐπιδράσεως εἰκονίζοντο ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου καὶ αἱ εἰκόνες τούτων².

Εἰκ. 17. Διάκοσμος ἐπὶ βασιλικοῦ ἐπιστηθαίου.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παρίσταντο καὶ θρησκευτικὰ θέματα, ἡ ἐπίδρασις τῶν ὁποίων παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τῶν ἐξ Αἰγυπτιακῶν τάφων μὲ Σασσανιδικὰ θέματα ὑφασμάτων. Ὡς εἶναι τὸ συμβολίζον τὴν αἰωνίαν ἀναγέννησιν ἱερὸν δένδρον, ἐκφυόμενον συνήθως ἐξ ἀγγείου, ἐκατέρωθεν τοῦ ὁποίου εἰκονίζονται συμμετρικῶς γρῦπες καὶ ἄλλα ζῷα³. Εἶναι συνήθειες

καὶ ἀνθρώπιναι μορφαί, ἐνίοτε καὶ ἔφιπποι, κρατοῦσαι ἀγγεῖον μετὰ καρπῶν πρὸ τοῦ ἱεροῦ δένδρου⁴ (προσφορά;).

Τὸ ἔθιμον τῆς ἀπεικονίσεως ἐπὶ τῶν ἐνδυμάτων θρησκευτικῶν θεμάτων παρελήφθη καὶ ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν. Τὰ θέματα εἶναι εἰλημμένα ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης. Ὁ Ἀστέριος τῆς Ἀμασείας κατακρίνει τὴν συνήθειαν ταύτην, τῆς ὁποίας ἔχομεν πλεῖστα δείγματα ἐπὶ τῶν ἐξ Αἰγυπτιακῶν τάφων ὑφασμάτων⁵ καὶ ἐπὶ ψηφιδωτῶν. Ὡς πρόχειρον παράδειγμα περὶ τούτων ἀναφέρω τὴν χλαμύδα τῆς Θεοδώρας εἰς τὸ ψηφιδωτὸν τῆς Ραβέννης φέρουσας ἐπὶ τῆς παρυφῆς τοῦ ποδογύρου τὴν προσκύνησιν τῶν Μάγων⁶.

Ἡ ἀπεικόνισις θρησκευτικῶν θεμάτων ἐπὶ βασιλικῶν ἐνδυμάτων ἔχει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰς ρίζας της εἰς τὴν Μεσοποταμίαν, εἰς τὰ μνημεῖα τῆς ὁποίας παρατηροῦνται σκηναὶ θρησκευτικοῦ περιεχομένου ἐπὶ βασιλικῶν ἐνδυμάτων.

Προχείρως ἀναφέρω τμῆμα ἐνδύματος Ἀσσυρίου βασιλέως (εἰκ. 17). Ἐπὶ τοῦ κεντρικοῦ κύκλου τούτου, περιγραφομένου ὑπὸ φυτικῶν στοιχείων, παρίσταται ἐκατέ-

¹ FALKE Kunstgeschichte der Seidenweberei (1921) ἀρ. 59-62. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Tāq - e - Bostān. CHRISTENSEN L'Iran σ. 472 κέ.

² EBERSOLT Les arts somptuaires de Byzance σ. 39 κέ.

³ Ἰδὲ προχείρως ANNΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΙ Τὰ Κοπτικά ὑφάσματα τοῦ Μ.Κ.Τ. εἰκ. 139 σ. 169, εἰκ. 162 σ. 189.

⁴ ANNΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΙ ἔ.ἀ. εἰκ. 136 σ. 167, εἰκ. 141 σ. 170, ἐνθα καὶ σχετικαὶ παραπομπαί.

⁵ ANNΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΙ ἔ.ἀ. εἰκ. 114, σ. 145 τὸ ὄνειρον τοῦ Ἰωσήφ καὶ σκηναὶ ἐκ τοῦ βίου οὗτοῦ. Εἰκ. 115, σ. 148. Ὁ Δαυὶδ ἐν τῷ λάκκῳ τῶν λεόντων, εἰκ. 119, σ. 152 ἡ σφαγὴ τῶν νηπίων τῆς Βηθλεέμ.

⁶ EBERSOLT Les arts somp. de Byz. εἰκ. 9 σ. 37.

ρωθεν τοῦ ἱεροῦ δένδρου, μὲ τὸ ἡλιακὸν σύμβολον ἄνωθεν αὐτοῦ, ὁ βασιλεὺς μὲ τὴν χειρονομίαν τῆς λατρείας. Ἐπὶ τῶν λοιπῶν ζωνῶν εἰκονίζονται περρωτοὶ δαίμονες ἔχοντες κεφαλὴν πτηνοῦ ἑκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ δένδρου¹.

Ἀπεικονίσαις θρησκευτικῶν καὶ ἀστρονομικῶν θεμάτων ἀναφέρονται καὶ εἰς ἐνδύματα Ἑλληνικά. Πιθανῶς ἐξ ἐπιδράσεως τῆς Ἀνατολῆς.

Ὁ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων 9) ἀναφέρει τὸ περίφημον ἱμάτιον τοῦ Συβαρίτου Ἀλκιμένους: «Τὸ ἱμάτιον ἦτο ἀλουργές, τῷ δὲ μεγέθει πέντε καὶ δεκάπηχυ, ἑκατέρωθεν δὲ διείληπτο ζωδίοις ἐνυφασμένοις, ἄνωθεν μὲν Σούσοις, κάτωθεν δὲ Πέρσαις· ἀνὰ μέσον δὲ ἦν Ζεὺς, Ἥρα, Θέμις, Ἀπόλλων, Ἀφροδίτη· παρὰ δὲ ἑκάτερον πέραις Ἀλκιμένης ἦν, ἑκατέρωθεν δὲ Σύβαρις»².

Ὁ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ (Δημήτριος ΧΛΙ) ἐξ ἄλλου περιγράφων ἐνδυμα τοῦ Δημητρίου λέγει «Ἦν δέ τις ὑφαινομένη χλανὶς αὐτῷ πολὺν χρόνον, ἔργον ὑπερήφανον, εἴκασμα τοῦ κόσμου καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν φαινομένων· ὃ κατελείφθη μὲν ἡμιτελὲς ἐν τῇ μεταβολῇ τῶν πραγμάτων, οὐδεὶς δὲ ἐτόλμησεν αὐτῇ χρῆσασθαι, καίπερ οὐκ ὀλίγων ὕστερον ἐν Μακεδονίᾳ σοβαρῶν γενομένων βασιλέων». Καὶ ὁ ΑΘΗΝΑΙΟΣ (5.196 e) κατὰ τὴν περιγραφὴν μεγαλοπρεποῦς ἐορτῆς τελεσθείσης ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου «χιτῶνες χρυσοῦφεῖς ἐφαπτίδες δὲ κάλλισται, τινὲς μὲν εἰκόνας ἔχουσαι τῶν βασιλέων ἐνυφασμένας, αἱ δὲ μυθικὰς διαθέσεις».

Χρονολογία. Ἡ χρονολογία τοῦ κεντήματος ἐλλείψει σχετικῶν πρὸς τὸ θέμα μνημείων εἶναι δύσκολον νὰ ὀρισθῇ ἀκριβῶς, ἀλλ' ἀσφαλῶς δύναται νὰ τεθῇ ὅριον, πέραν τοῦ ὁποίου δὲν δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ θέματος, ὡς ἔχει.

Πρὸς τοῦτο θὰ βασισθῶμεν α') ἐπὶ τῆς ἀμφιέσεως τῶν δρώντων προσώπων καὶ β') ἐπὶ τοῦ θέματος, ὅπως εἰκονίζεται διὰ τῆς συμμετοχῆς βασιλέως ἀσφαλῶς Σασσανίδου.

Τὰ ἐνδύματα, αἱ στάσεις, αἱ χειρονομίαι κλπ. τῶν προσώπων τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κεντήματος σχετίζονται στενῶς, ὡς εἵπομεν ἄνωτέρω, πρὸς τὴν τέχνην, τὴν τεχνοτροπίαν, τὰς παραδόσεις καὶ τὰ ἔθιμα τῶν Σασσανιδῶν. Ὁ χιτὼν δὲ τοῦ βασιλέως ἔχει λεπτομερειακὰς ὁμοιότητας πρὸς τὸν τοῦ Χοσρόου Β' ἐπὶ ἔργων μικροτεχνίας χρονολογούμενων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μνημειωδῶν ἀναγλύφων τῆς ἐποχῆς τῶν Σασσανιδῶν.

Σπουδαία εἶναι καὶ ἡ συμβολὴ τῶν τυχαίως διασωθέντων μνημείων, ἐκ τῆς διαρπαγῆς καὶ καταστροφῆς ὑπὸ τῶν κατακτητῶν Ἀράβων, τῶν προσωπογραφιῶν τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων. Περὶ τούτων ὁ Christensen ἀναφέρει³ ὅτι ὁ Mašūdi εἶδε παρὰ τινι εὐγενεῖ τῶν Pārs ὀγκῶδες βιβλίον περιλαμβάνον μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰς προσωπογραφίας

¹ Ἰδὲ παρεμφερὲς PERROT et CHIEPZ Histoire τόμ. 2^{ος} εἰκ. 444 σ. 771 καὶ σ. 770 κέ.

² Ἰδὲ CH. DUGAS Sur l'himation d'Alkimenès de Sybaris ἐν Bull. de Corr. Hellén. 1910 σ. 116 κέ.

P. JACOBSTHAL A Sybarite Himation, The Journ. of Hell. Studies LVIII (1938) σ. 205 κέ.

³ CHRISTENSEN L'Iran σ. 66 κέ.

τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου, ληφθείσας κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου των. Ὁ Masūdi προσθέτει ὅτι τὸ βιβλίον ἦτο ἀντίγραφον τοῦ ἀνευρεθέντος κατὰ τὸ 731 μ.Χ. εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τῶν Περσῶν βασιλέων. Τὸ βιβλίον μετεφράσθη καὶ εἰς τὴν Ἀραβικὴν, περιελήφθησαν δὲ καὶ αἱ εἰκόνες. Εἶναι πιθανῶς τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον μετεχειρίσθη ὁ Hamza εἰς τὸ χρονικόν του, περιέλαβε δὲ καὶ τὴν περιγραφὴν τῶν προσωπογραφιῶν πάντων τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων. Πότε εἰσῆχθη τὸ ἔθιμον τῆς ἀπεικονίσεως τῶν εἰκόνων τῶν βασιλέων εἶναι ἄγνωστον. Πιθανῶς αἱ προσωπογραφίαι τῶν πρώτων βασιλέων δὲν εἶναι αὐθεντικά, συνεπληρώθησαν ὅμως ἀσφαλῶς ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Σασσανιδῶν.

Ὁ Christensen λέγει περὶ τούτων¹ ὅτι δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν παραστάσεως: «il n'y a pas de raison, au moins, pour douter de l'authenticité des portraits des derniers Sassanides: *l'habillement, l'équipement entier et les positions des individus sont tellement conformes aux représentations des bas-reliefs et à celles des pièces d'argenterie sassanides que l'idée d'une supercherie post-sassanide semble exclue*».

Καὶ ὄντως οἱ καταλύσαντες τὸ Σασσανιδικὸν κράτος νομάδες Ἀραβες μόνον μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν των εἰς τὰς κατακτηθείσας χώρας, διὰ τῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν πολιτισμὸν καὶ τὰς τέχνας τῶν χωρῶν τούτων, ἤρχισαν νὰ διαμορφώνουν Ἀραβικὴν τέχνην καὶ πνευματικὴν κίνησιν καταλαβόντες σὺν τῷ χρόνῳ ἐξέχουσιν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἰς τὰ ἐνδύματα μὲ τὴν χαρακτηριστικὴν ἀραβικὴν διακόσμησιν προσετέθησαν καὶ ἐπιγραφαὶ ἔχουσαι τὰ ὀνόματα τῶν Χαλιφῶν ἢ ρητὰ τοῦ Κορανίου.

Ἡ ἐορτὴ τοῦ Μίθρα ἐτελεῖτο ὑπὸ τῶν βασιλέων τῆς Περσίας πασῶν τῶν δυναστειῶν, μνημονεύεται δὲ καὶ ὑπὸ Ἑλλήνων συγγραφέων², ὡς εἵπομεν, ἀλλ' αἱ λεπτομέρειαι εἶναι πενιχραί, πάντως ὅμως ὁ βασιλεὺς εἶχεν ἐξαιρετικὴν θέσιν εἰς τὴν ἐορτήν. Τῆς ἐποχῆς τῶν Σασσανιδῶν ἔχομεν περισσοτέρας λεπτομερείας, ἀλλ' ὅχι ἀρκετὰς ἀφορῶσας τοὺς καθιερωμένους τύπους τῆς τελετῆς. Ὁ βασιλεὺς ὅμως ἐλάμβανεν ἐνεργὸν μέρος, ἔφερε δὲ καὶ τὴν τιάραν — ἡ ὁποία δυστυχῶς λείπει ἐπὶ τοῦ κεντήματος — μὲ τὸ προμνημονευθὲν σύμβολον τοῦ περιστρεφομένου ἡλίου ἐντὸς δίσκου.

Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δυναστείας τῶν Σασσανιδῶν καὶ τὴν κατάληψιν τῆς χώρας ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὁ Περσικὸς λαὸς ἐδέχθη μὲν τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰσλάμ, ἀλλ' ὡς λαὸς ἔχων ἀνώτερον καὶ μακροαῖωνα πολιτισμὸν³ διετήρησε καὶ παραδόσεις τινὰς τῆς ἀρχαίας θρησκείας τῶν Ἰρανικῶν λαῶν. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ἡ ἐορτὴ Μιθρακὰνα, ἥτις ἐξηκολούθησε νὰ τελεῖται ὑπὸ τῶν Μουσουλμάνων Περσῶν, ἐφ' ὅσον αὕτη εἶχε βαθείας τὰς ρίζας, ὡς συνδεδεμένη πρὸς προϊστορικὰ μυθικὰ γεγονότα, τὸν ζωοδότην ἥλιον καὶ τὴν γεωργίαν, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Ἰρανικοὶ λαοὶ ἀπέδιδον μεγίστην σημασίαν ἀπὸ τῶν προϊστορικῶν χρόνων.

Ἀσφαλῶς ὅμως αὕτη ἐτελεῖτο μετὰ τινων παραλλαγῶν, ἐξ ἀνάγκης, ὡς ἐκ τῆς Ἀραβικῆς κατοχῆς. Ἡ ἀρχὴ τῶν αὐτοχθόνων βασιλέων εἶχε καταλυθῇ καὶ βασιλεὺς

¹ CHRISTENSEN ἔ.ἀ. σ. 67.

² ΑΘΗΝ 10. 434^c. ΣΤΡΑΒ. 530.

³ CHRISTENSEN L'Iran σ. 514.

Πέρσης φέρων και την συμβολίζουσαν την έορτην τιάραν δέν παρίστατο. Οί *Αραβες Χαλίφαι δέν συμμετείχον τῆς έορτῆς.

Ἡ περίπτωσις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ὑπὸ τῶν Τούρκων. Καὶ τότε πολλοὶ χριστιανοὶ ἐξισλαμίσθησαν, ἀλλ' οἱ διατηρήσαντες τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσάν των ἐτέλουν μὲν τὰς θρησκευτικὰς έορτάς, ἀλλ' ὅχι μετὰ τοῦ τυπικοῦ καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τάξεως τῶν πρὸ τῆς Ἀλώσεως χρόνων, ὅτε τὸ σπουδαιότερον πρόσωπον τῶν έορτῶν ἦτο ὁ βασιλεύς.

Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω τὸ κέντημα δέν εἶναι δυνατόν νὰ κατεσκευάσθῃ πέραν τῶν ἀρχῶν τοῦ 7^{ου} αἰ. πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς Περσίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Καὶ αἱ ἐλάχισται λεπτομέρειαι μαρτυροῦσι τεχνίτην γνωρίζοντα καλῶς τὴν σημασίαν ἐκάστου στοιχείου τῆς συνθέσεως ὡς συνήθους καὶ γνωστοῦ εἰς αὐτόν, ἀσφαλῶς δὲ σύγχρονον τῆς τελουμένης έορτῆς καὶ ἔχοντα ἄμεσον ἀντίληψιν τῆς μεγαλοπρεπειᾶς καὶ τῆς τάξεως τῆς ἐποχῆς τῶν Σασσανιδῶν βασιλέων καὶ τῆς συμμετοχῆς αὐτῶν εἰς τὴν τελετὴν. Τὰ ἀντιγραφόμενα θέματα ὑπὸ ξένων τεχνιτῶν ἐκ Σασσανιδικῶν προτύπων δέν εἶναι πιστὰ, ὡς δηλοῦται ἐκ πλείστων μνημείων, συνήθως δὲ μεταβάλλονται πλουτιζόμενα ὑπὸ νέων στοιχείων.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον κέντημα ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τῶν τελευταίων μεγάλων βασιλέων τῶν Σασσανιδῶν καὶ πιθανῶς τοῦ Χοσρόου Β'. Ὁ χιτὼν τοῦ βασιλέως τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν κεντήματος φέρει χαρακτηριστικὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰς παρατηρουμένας ἐπὶ ἔργων μικροτεχνίας ἀπεικονιζόντων τὸν βασιλέα Χοσρόην Β', ἀκόμη δὲ καὶ ἡ ἀνηρτημένη ἐκ τῆς ὀσφύος του φαρέτρα φέρει τὸν αὐτὸν διάκοσμον¹ ἐπὶ ἀργυροῦ πινακίου. Δύναται λοιπὸν νὰ τεθῇ μετὰ τὸ τέλος τοῦ 6^{ου} καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7^{ου} αἰ.

Εἶναι ἔργον ἀξιόλογον ἀκραιφνῶς Σασσανιδικόν, θὰ εἰσῆχθῃ δὲ εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τῶν Ἀράβων περιλαμβανόμενον μετὰ τῶν πολυτίμων λαφύρων, τὰ ὅποια διήρπασαν οἱ κατακτηταὶ ἐκ τῆς καταληφθείσης Περσίας.

ANNA ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ

¹ Compte - rendu de la commiss. imp arch. pour les années 1878 - 1879 St Petersburg 1881 πίν. VII ἀρ. 2.

Μεθυστική πομπή επί θρόνου Αίγυπτου.